

BUDAY ÁRPÁD ERDÉLYI RÓMAI KOROS KUTATÁSAI

VASS LÓRÁNT

Buday Árpád kétségtelenül az erdélyi római koros kutatások kezdetének egyik meghatározó alakja volt. Szerteágazó munkásságának eredményei ma is referenciaértékűek, ásatási eredményei és beszámolóí rendszeresen megjelennek a modern kutatók kutatástörténeti hivatkozásaiban. A magyarosdi (Mănerău), kistarcsai (Apahida-Tarcea Mică) és csákgigorbói (Gârbou) villák mellett Buday Porolissum római városában végzett meghatározó és szakszerű régészeti kutatásokat, melyeknek köszönhetően tudományos igényességgel kapcsolta be a későbbiek során az egyik legkutatottabbá váló katonai települést a szakmai köztudatba. A terepi kutatások mellett régészeti leletközlései, a kisleletek feldolgozása és értelmezése is nagyon új szemléletet képviselnek saját kora hagyományaihoz képest. Jelen tanulmány Buday Árpád rövid, de annál intenzívebb erdélyi római régészeti kutatásait mutatja be, és megpróbálja rekonstruálni Buday Árpád kutatói habitusát, a kutatásait meghatározó sajátos szemléletmódját, illetve a korszak tudományos szemléletmódjának érvényesülését munkásságában. Kísérletet tesz arra is, hogy megvizsgálja, mennyiben időtállóak Buday eredményei, és mekkora hatást gyakoroltak a modern kutatásokra, mennyiben igazolhatók Buday következtetései a legmodernebb régészeti módszerek segítségével.

Kulcsszavak: Porolissum, római villa, Dacia, építészet, kislelet, Magyarosd, Csákgigorbó, boltozatcsövek, keleti hatás, cselédlak, atrium

Keywords: Porolissum, Roman villa, Dacia, architecture, small find, Mănerău, Gârbou, vault tubes, eastern influence, servants' home, atrium

Buday Árpád erdélyi kutatásait kiértékelni és a mai kor tudományos elvárásaival összhangba hozni nem könnyű feladat. Ásatási jelentései és eredményeinek közlései nagyon következetes, precíz és mai szemmel nézve is korszerű feltárásokról árulkodnak. Tudományos cikkei, tanulmányai pedig egy alapos, szkeptikus tudóst sejtetnek. A szakmához való hozzáállása talán pont ezért mind a mai napig példaértékű, kutatási eredményei sok esetben még mindig referenciaértékűek, noha egyes következtetései, alkalomadtán cinikus megjegyzései könnyen mosolyt csálnak az arcunkra. Bár élete végéig a régészetnek élt fáradhatatlanul, a 20. századi történelmi viszonyok közötti következtében erdélyi római koros kutatásai csupán egy rövid, de annál intenzívebb időszakra szorítkoznak.

„Rendszeres munkának – így tanultuk és tapasztaltuk – még a negatívus eredménye is több pozitívumot ad, mint a rendszertelen munkának szemnek esetleg tetszetős eredményei. Fokozott óvatossággal, figyelve minden kis jelenségre, tettünk minden lépést, hogy legalább azt a keveset megállapíthassuk, a mi ránk maradt.”¹ Talán ennél jobban semmi nem fejezi ki Buday Árpád rendkívül termékeny kutatói életművét, szakmához fűződő viszonyát, illetve nagy munkabírájának titkát. A kor szellemének megfelelően világlátása és kutatási módszertana sajátosan pozitívista. Rendíthetetlenül hitt abban, hogy a szigorú következetesség, a kitartó munka biztos eredményekhez juttatnak.

Erdélyi régészeti kutatásai négy fő csoportba sorolhatók a témák alapján. Buday neve a magyar régészeti szakirodalomban elsősorban a daciai *limes* tanulmányozással forrott egybe,² amely erdélyi vizsgálatainak egyik alaptémáját jelenti. A *limes* szakasz mellett a legjelentősebb tudományos hozzájárulása a római Dacia kutatásához Porolissum római városának azonosítása.³ Dacia északnyuga-

¹ BUDAY 1911, 72.

² Lásd legfőbb munkáit a témában: BUDAY 1912a; BUDAY 1912b; BUDAY 1914c.

³ BUDAY 1908; BUDAY 1909d; BUDAY 1911; BUDAY 1912b; BUDAY 1914b; BUDAY 1914c.

ti határvidéke egyik legjelentősebb római településének és katonai csomópontjának első szakszerű ásatója. A magyarosdi, kistarcsai és csákgorbói épületek feltárásával pedig a daciai villakutatás egyik legalaposabb és legszakszerűbb régészének is tekinthetjük Buday Árpádot (lásd lejjebb). A negyedik fő témája kétségtelenül a régészeti ásatásaiból származó vagy az Érem- és Régiségtár gyűjteményében lévő kisleletek tanulmányozása és közlése. Jelen tanulmány az utóbbi három témával foglalkozik, a *limes* kutatásait egy külön munka ismerteti ebben a kötetben.

A történelem viszontagságai miatt Buday nem tudta kiteljesíteni erdélyi római kutatásait. Ennek ellenére a daciai római emlékek, ezen belül pedig a *limes*, a kisleletek vagy egyéb történeti és régészeti emlékek a későbbi kutatásaiban is fontos szerepet töltenek be. Dacia régészete, illetve Buday felfokozott „erdélyisége,” önérzete meghatározta későbbi tudományos módszertanát és habitusát,⁴ amiből számos konfliktusa származott a hivatalos anyaországi tudomány képviselőivel. Elég csak a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Társasága megbízásából végzett albániai kutatómunkájára gondolni, ahol az előkerült régészeti emlékek esetében gyakran a daciai emlékekkel lát rokonságot, és nem a pannoniai emlékanyagot idézi analógiának, mint ahogy azt kritikaként is megfogalmazta az MTA bírálója, aki az albániai vizsgálódásairól szóló tanulmányát értékelte.⁵

Kutatói habitusára és módszertanára leginkább a téma aprólékos megfigyelése és annak részletes bemutatása jellemző, és kevésbé a tágabb kitekintés vagy az elmélyült és komplex elemzés. Eredményeit ugyan nem nevezhetjük tudománytörténeti értelemben korszakalkotónak, de sok esetben elsőként foglalkozott (komolyabban) addig ismeretlen témákkal, lelőhelyekkel (például Dacia *limese*, római kori villák, Porolissum települése, a trák lovasisten problematikája stb.), illetve gyűjtött topográfiai adatokat, aminek köszönhetően örökre beírta magát az erdélyi római koros kutatás történetébe.

Nehéz eldönteni, hogy szerteágazó témái közül melyik tükrözi valójában személyes érdeklődését, és melyik felel meg tudományos habitusának a leginkább, hiszen ezek főként mesterének, Pósta Bélának az ösztönzésére alakultak ki,⁶ és Buday erdélyi kutatási irányait elsősorban a hiány szülte. Az ellentmondást nem tűrő, következetes és nagy munkabírási Pósta Béla feltétel nélküli tisztelete egy életen keresztül meghatározta Buday Árpád munkásságát. A szakmai kritikát mesteréhez hasonlóan Buday Árpád sem tűrte, és a kioktató, cinikus helyreigazítások, kiigazítások tőle sem álltak távol.⁷ A kutatásait, műveit vagy stílusát érő bírálatokat gyakran tudományos lejáratásnak és személyeskedésnek vette. Talán a római epigráfia világában mozgott a legotthonosabban, és az ásatási leletanyag közlésének módszeressége tekinthető a legidőtállóbb egyéni vívmányának, a kutatási eredmények területén pedig a porolissumi feltárások azok, amelyek miatt Budayt valószínűleg a jövőben is idézni fogják.

Tudomásunk van róla, hogy Buday többször is megfordult különböző tanulmányutakon az erdélyi régészeti kutatások beindulása előtt, és az is világossá vált, hogy a németországi római *limes* szakasz tanulmányozása vagy a Bécsben eltöltött rövidebb időszak nagyban meghatározta ké-

⁴ Lásd Sas Péter érdekes tanulmányát Buday Árpád „erdélyiségéről”: SAS 2017.

⁵ Buday Árpádnak az albániai expedícióról írt beszámolója nem nyerte el az MTA szakbizottságának tetszését. A névtelen bíráló a szakmai hiányosságok mellett Buday nyelvezetét és stílusát is kemény kritikával illette: „A magyar tudományosság reputációja megkívánja, hogy Buday munkája csak alapos stílári revízió után láthasson napvilágot. Ugyanez alkalommal bátran törölni lehetne nem egy, fölösleges szószaporítással szétterpeszkedő olyan mellékes részletet, aminek tudományos dolgozatban nincsen helye” (BUDAY 1919, 69). Buday Árpádot mélységesen felháborítja a munkásságát és stílusát ért kritika, és változtatás nélkül leközi beszámolóját az erdélyi *Dolgozatok* hasábjain, mondván: „Mindezek felett tisztázni kell e vádak azert, mert közérdek, hogy a becsületes munkának meglegyen a maga igazsága és ne állhasson útjába sem a rosszakarat, sem a felületesség!” (BUDAY 1919, 71).

⁶ Buday Árpád hűsége egykori mesteréhez, Pósta Bélához példaértékű mind a mai napig. A Pósta-hoz címzett leveleiben mindig a legnagyobb tiszteletet tanúsítja, és szakmai érdeklődéséért és karrierjéért nem győz eleget hálálkodni mesterének. „De azt, hogy a *limes* kérdésre terelte neveltetésemet, igazán lehetetlenség meghálálnom. A többi még annyira, amennyire lehet hűséggel, odaadó ragaszkodással, törekvések megértésével, szorgalommal: de ezt semmivel. Hiszen itt egy zárt életcél nyújtott nekem Nagyságod, olyat, melynek eléréséhez bizony alighanem rövid az én még valószínűleg nem sok hátralevő évem” (VINCZE 2014, 116). Pósta Béla szerepéről a kolozsvári régészeti iskola megteremtésében, illetve tanítványaihoz fűződő viszonyáról lásd Vincze Zoltán nagyon alapos és igazi tényfeltáró monográfiáját a témában (VINCZE 2014).

⁷ Buday nem csak a személyét és munkásságát ért kritikákat viselte nagyon nehezen, hanem a nézőpontjától eltérő szakmai kérdésekben hasonló vehemenciával lépett fel. Téglás Gábor hibás bélyeges téglát értelmezésének külön kiigazító és meglehetősen cinikus hangnemű cikket szentelt, amelyben „Erdély római kora u. n. legjobb” ismerőjét felszólítja, „hogy a hibát annak elkövetője hozza helyre. A módját rábízunk” (BUDAY 1909c, 305). Visszafogottabb hangnemből bár, de érezhetően kioktató stílussal illeti Roska Márton Napoca körüli római villatelep-elméletét, akárcsak Téglás István a mezőszéki vicusok létezését feltételező elméletét (BUDAY 1913b, 109–110).

sőbbi módszertanát és hozzáállását.⁸ Régészeti jelentéseiben, leletközléseiben elsősorban német szakirodalmat használ, a frissen feltárt épületek analógiáit is szinte kivétel nélkül a németországi római lelőhelyekről idézi.

Nicolae Gudea Buday időtálló módszerességét, irigylésre méltó dokumentációját a porolissumi kutatásokat megelőző németországi tanulmányúttal magyarázza, mely során Buday elsajátította a sok esetben manapság is etalonnak számító, nagyon rigorózus és következetes „német” módszertant.⁹ Buday Árpád teljes munkásságát vizsgálva azonban a következetesség és a jól felépített, rendszerezett munka ugyanannyira ered racionális személyiségéből, mint amennyire köszönhető az a Németországban, majd Bécsben magába szívott „nyugati” módszernek. Nem szabad elfelednünk ugyanakkor, hogy abban a korban, amelyikben Buday élt és alkotott, kezdetben mint az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgára, a birodalom többi tudósa és kutatója is a Theodor Mommsen névvel fémjelzett racionális, forrásokon alapuló, pozitívista német kutatási irányt követte. Érdekes ugyanakkor, hogy míg a 19. század második felétől a német kultúrkörhöz tartozó római koros kutatásokat a Mommsen által bevezetett imperializmus és romanizáció fogalmai határozták meg,¹⁰ Buday Árpád tanulmányaira a 19. századi nemzetállamok divatos tudományos toposzai szinte semmiféle hatással nem bírtak, hacsak a *limes* kutatást nem tekintjük a német Reichs Limeskommission mintájára vizsgálható területnek.¹¹ Buday, bár reflektál a kiásott vagy bejárt régészeti objektumok tágabb összefüggéseire, mélyebben, a Római Birodalom általánosabb szintjén ritkán értékel ki valamit. A dákokra, Dacia tartomány őslakosaira gyakorolt esetleges római hatásokkal nem foglalkozik,¹² a romanizáció hatását nem vizsgálja sem a kiásott épületek építészetében, kiképzésében, sem a mindennapi élet apró tárgyai kapcsán. A helyi (provinciális) sajátosságok beazonosítására sem fektet különös hangsúlyt. Német munkamódszere és kutatói habitusa ellenére érdekes módon a Római Birodalom keleti részéről (főként Szíriából) származó hatások jelentőségét hangsúlyozza (lásd a csábigorbói római villa boltozatcsöveit – 2. 3. fejezet).¹³ Ami tudománytörténeti és akár szociológiai szempontból feltételezhető, az a pannoni római emlékek teljes mellőzése.¹⁴ A római villák tárgyalásánál vagy a kisleletek, feliratok bemutatásánál inkább idéz analógiákat a germán provinciákból és Szíriából, mintsem hogy az általa feltárt csábigorbói, magyarosdi, kistarcsai villák esetében kézenfekvőbb pannoni villatípusokkal hozná őket összefüggésbe. Nehéz megmondani ennek az okát, levelezéséből, illetve heves tudományos vitáiból kiindulva azonban nem zárom ki annak lehetőségét, hogy ez egy tudatos, a hivatalos magyar akadémikus közeggel szembeni passzív tiltakozás része lehetett, illetve a Pósta Béla által kiépített kolozsvári iskolához tartozás „erdélyi” identitásának megnyilvánulása, mely exponenciálisan növekedni fog a Buday 1924-es repatriálását követő szegedi időszakban.¹⁵ A kele-

⁸ 1904–1905 között a bécsi egyetemen végzett tanulmányokat, majd ezt követte 1909–1910 között egy fél éves németországi tanulmányút. 1914. március 8. – május 16. között pedig az ókori Hellász és Kis-Ázsia nevezetességeit tanulmányozta (VINCZE 2014, 112–117).

⁹ GUDEA 1989, 34.

¹⁰ Theodor Mommsen saját korának viszonyait vetítette vissza a római korra, illetve a köztársaság kori Róma államszervezetét látta az ideális államformának. Véleménye szerint a Római Birodalom számos tartománya ellenére egységes intézményrendszerrel bírt, a Róma városából érkező erények, értékek a provinciákban is megvalósultak, és a meghódított területeken működésbe léptek a romanizáció alapját jelentő kolonizációs és akkulturációs folyamatok. Ez a fajta szemléletmód nem csak a német tudományosságot határozta meg, Francis Haverfieldnek köszönhetően a brit kutatás is elsajátította Mommsen érvrendszerét, mely kapóra jött a brit gyarmatbirodalom kolonialista legitimációjához, lásd FREEMAN 1997.

¹¹ A mommseni elmélet iránti látszólagos közöny Buday esetében nem magyarázható a német történészóriás munkásságának nem ismeretével, hiszen cikkeiben idézi Mommsen *A rómaiak története* című opusát (BUDAY 1914b, 77, 1. jegyzet). Bár Haverfield eredményeivel vagy nevével egyszer sem találkozunk Buday életművében, az erdélyi tudományos élet igenis ismerte őt és műveit, amelyek rendelkezésre állhattak az erdélyi kutatók számára. Haverfield személyesen is ellátogatott Erdélybe 1891-ben. Lásd a témában PETRUȚ DÁVID érdekes tanulmányát: PETRUȚ 2015, 396–397. Valószínűleg Buday kutatói habitusához, személyiségéhez közelebb álltak az empirikusan megismerhető, praktikusabb kutatási témák, mint amilyen a *limes* szakasz felderítése és beazonosítása volt.

¹² A Dacia meghódításával foglalkozó tanulmányában is inkább csak a hadjáratok útvonalával, azok topográfiai vonatkozásaival foglalkozik (BUDAY 1912a).

¹³ BUDAY 1914a, 59.

¹⁴ Többek között ezt hiányolja az MTA névtelen bírálója is Buday albániai tanulmányútjának beszámolójában, mondván „A 6. számú képen bemutatott síremlékek felépítésükben és indadászük kezelésében pannóniai kőemlékeinkkel szembetűnő rokonságot mutatnak. Ez a jelentőségteljes összefüggés megérdemelt volna néhány szót” (BUDAY 1919, 69).

¹⁵ Szegedi repatriálása után Buday erdélyi identitása egyre erősödik, amelyet leginkább az új környezetbe való beilleszkedés nehézsége és az erdélyitől eltérő értékrend elfogadásának képtelensége táplál. Ambivalens érzéseiről az Erdélyben maradt Kelemen Lajossal való intenzív levelezésében vall. „Mulatni fogsz rajta, hogy egy banketten a főispánunk – dr. Aigner Károly »gyűtt-mentekként« aposztrofált bennünket. [...] S Rupert úr nyíltan hirdeti, hogy az erdélyiek az oka minden bajnak” (SAS 2017).

ti elemek hangsúlyozása pedig a kolozsvári iskolában tapasztalható irányváltáshoz sorolható, mely főként a magyar őstörténeti és őskori vonatkozásban teret hódító keleti elemek beazonosításában nyilvánul meg,¹⁶ és amely valószínűleg öntudatlanul a római kor vizsgálatára is rányomta bélyegét.

A korszakot meghatározó nemzetközi kutatás divatos témái, illetve megközelítése helyett Buday csupán korának társadalmi viszonyait vetíti ki az eredményeire. Ezek mai szempontból nagyon mulatságosnak hatnak. Visszatérő elem a Buday által megásott épületek esetében (Porolissum, Csákgöbő, Magyarosd, Kolozsvár–Kistarcsa – lásd 1. és 2. fejezetek) a „cselédlak”, illetve az „urasági lakrész” szigorú elkülönítése. Az épületek esetében pedig ez a fajta térrendezés és épületbeosztás elsődleges jelentőséggel bír nála. Érdeemes megfigyelni ásatási jelentéseiben és tanulmányaiban, hogy cseléd-laknak mindig a konyha mellett található kis méretű helyiségeket tartja, akárcsak saját kora tipikus polgárlakásainak esetében.

1. Porolissum (1–3. tábla)

Porolissum (Mojgrád/Moigrad–Zsákfalva/Jac, Szilágy/Sălaj megye) katonai tábor és település-rendszer jelenleg az egyik legkutatottabb római kori régészeti lelőhely Erdélyben, ami a terület elzártságával, a későbbi korok rátelepedésének hiányával is magyarázható. A számtalan rendszeres ásatásnak és különböző nemzetközi kutatási projektnek helyet adó lelőhely¹⁷ központi részét a Kr. u. 106-os római hódítást követően felépült Pomet-dombi katonai tábor képezte a Dacia északnyugati határát alkotó meszesi *limes* mentén (3. tábla). Hivatalos városi rangját csupán Septimius Severus császár alatt nyerte el. Ekkor vált *municipium*má a katonai tábor területéből kiszakított *vicus*. A közfürdővel, szentélykörzettel, temetővel és amfiteátrummal rendelkező települést (1. tábla/2) a régészeti leletekből ítélve valamikor a 3. század közepe után fokozatosan kiürítik és elhagyják. Jelenleg Románia kevés látogatható régészeti parkjainak egyike, népszerű turistacélpont.

Porolissum története és jelenlegi tudásunk a lelőhelyről elképzelhetetlen a korábbi megalapozó kutatások nélkül. E tekintetben pedig Buday Árpád munkássága és kutatása mind a mai napig megkerülhetetlen. Ha a teljes Buday-életmű alapján kellene mérlegelnem, hogy ennek melyik része bizonyult a legidőtállóbbnak és legmeghatározóbbnak, kétségtelenül a porolissumi kutatásokat választanám. Ezek eredményei és módszertana nagyban hozzájárultak a Mojgrád és Zsákfalva területén fekvő Porolissum megismeréséhez, és mindmáig referenciaértékkel bírnak a lelőhely topográfiai kutatásában. A településtörténet kronológiája szempontjából is nélkülözhetetlen adatokkal szolgáltak Buday ásatásai. A konkrét terepi kutatások eredményei mellett régészeti jelentéseiben Buday az egyik legkorszerűbb anyagközlést kínálta. A leleteket nemcsak módszeresen publikálta, hanem a régészeti kontextus alapján értelmezte, az épületek funkcióját pedig erre alapozva határozta meg.

Egy előzetes terepbejárást követően Buday 1908. június 10-én kezdte meg nagyléptékű feltárását a lelőhelyen, ahol kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1914-ig dolgozott.¹⁸ Buday ásatásai előtt 40 évvel Torma Károly azonosította először a lelőhelyet Porolissummal, jóllehet főként a feliratos anyagokra támaszkodva, majd Teleki Domokos végzett birtokán egynapos ásatást.¹⁹ Természetesen már korábban is sejteni lehetett egy jelentősebb római települést ezen a helyen, hiszen nagy számban kerültek elő leletek a területen. Ahogy Buday burkoltan, saját érdemeit hangsúlyozva megjegyezte, a terepi megfigyelések és a leletanyag ellenére sem lehetett korábban minden kétséget kizáróan egy települést rendelni Porolissum feliratokból ismert neve mellé, amíg ő meg nem kezdte itt az ásatásait.²⁰ A négy éven át tartó feltárás során minden kétséget kizáróan igazolta a Torma által már meggyőzően képviselt nézetet a település elhelyezkedését illetően.

¹⁶ Lásd PETRUȚ 2015, 396.

¹⁷ A rendszeres éves ásatások beindulása Porolissumban a kommunizmus időszakában következett be az 1950-es évek végén, de igazi lendületet az 1970-es években vettek. Ezek során a római település számtalan elemét sikerült lehatárolni: amfiteátrumát, szentélykörzetét, a katonai *vicus* épületeit stb. Lásd GUDEA 1989.

¹⁸ BUDAY 1908; BUDAY 1911; BUDAY 1914b; BUDAY 1914c; BUDAY 1915.

¹⁹ BUDAY 1908, 337–338.

²⁰ „Egyet azonban kétségtelenül elárulnak: azt t.i., hogy Torma Károly érvelésének sem megerősítésére, sem megdöntésére eddig senki nem vállalkozott. Nem is vállalkozhatott, mert a kérdés tisztázására azóta egyetlen komoly lépés nem történt. A komoly lépést úgy értem, hogy a Torma Károly megállapításában megjelölt helyen szakszerű kutatások nem történtek” (BUDAY 1908, 337).

1.1. Insula lakóépületekkel

1908-ban, 1909-ben és 1913-ban Buday egy *insulába* tagolódó, három gazdag leletanyagú, Kr. u. 2–3. századra keltezhető lakóépületet tárt fel (2. tábla/1A, 2). Részletes ásatási beszámolóit mai szemmel is öröm olvasni, hiszen szinte minden vonatkozásban nagyon korszerű, vegyíti a modern értelemben vett régészeti naplót a részletesebb dokumentáció műfajával. A különböző kampányokat mindig a körülmények részletes ecsetelésével kezdi. Kitér az ásatás során felmerülő nehézségekre (például művelés alatt álló területek, a törmelék deponálásának és elszállításának nehézségei stb.), az időjárási viszonyokra, pontosan megnevezi, hány munkás dolgozott a feltárásain, ki finanszírozta a munkálatokat stb.²¹ Sőt, szót emel a mezőgazdasági munkálatok során használt csákány káros, leleteket és leletösszefüggéseket megsemmisítő használata ellen, ami ismét nagyon időszerű megállapításnak tűnik ennyi év távlatából is.²²

Az 1908-as régészeti ásatás eredményeinek bemutatásánál Buday gondosan ismerteti a saját kutatásai előtt beazonosított régészeti objektumokat (Pomet-dombi katonai tábor, Citera-dombi „örtorony”, római út), a helyi topográfiai viszonyokat és egy katonai térképet is mellékel helyszínrajz gyanánt. Ezzel a kutatott objektumot beágyazza a tágabb kontextusába.²³

Elsőként a római úthoz közel eső, a topográfiai viszonyokhoz alkalmazkodó, erősített teraszos védőfalszakasz kutatását ismerteti. Helyesen figyel fel a terep szintkülönbségéből adódó falazási technikákra, illetve észreveszi, hogy a védőfal nem folytonos, hanem csak egyes helyeken jelentkezik, ott, ahol a terep vagy földcsuszamlás azt indokolta.²⁴

A védőfal északi sarkától 43 m-re két épületrész maradványait tárja fel. Ezek alapján a lelőhelyet „lakótelepnek” hívja, és értelmezése szerint az A és B jelzéssel illetett épületek lakhelyként funkcionáltak. A két épületrész közös hátsó fallal rendelkezett, az A és a B traktus között egy keskeny folyosó (C) húzódott. Bár az alaprajz szerint úgy tűnik, mintha a két traktus két különböző épülethez tartozna (2. tábla/1), Buday az 1908-as jelentésében, felvázolva több értelmezési lehetőséget, amellet érvel, hogy egyazon épület különböző elemeit képezik, mivel az A épület G helyisége és a B épület K helyisége *hypocaustumos* fűtéssel volt ellátva, és a kettő között húzódó C folyosó igazából a két helyiség fűtését szolgáló *praefurnium* lehetett, noha erre utaló terepi megfigyelés nem áll rendelkezésre.²⁵ Az épületrész helyiségének funkcióját Buday vagy a régészeti leletek, vagy pedig az alaprajzi sajátosság alapján határozza meg.²⁶ Az utóbbi szempont esetében viszont a Buday teljes régészeti kutatásait meghatározó klasszikus, mediterrán *atriumos* házmodellből indul ki,²⁷ ami hangsúlyosabban a *villa*-kutatásaiban jelentkezik. Az általa „polgárháznak” tartott épületek a klasszikus, mediterrán hármass beosztás szerint épültek, ami leginkább az A épület esetében nyilvánul meg (OL1, H²⁸ – 2. tábla/1A): *vestibulum* (D) – *atrium* (E) – konyha (H) – lakótraktus (G). Bár Budaynak a helyszínen végzett terepi megfigyeléseit semmi sem helyettesíti, mai szemmel furcsának hat a konyhának leírt H helyiség szokatlanul masszív struktúrájú boltozatos kemencéje a hozzá kapcsolódó lángcsatornákkal. Az alaprajz alapján a konyhahelyiség legnagyobb részét elfoglalta, és az általa *atriumnak* tekintett E helyiség felé nyitott volt. Felmerülhet az egyszerű szemlélőben a kérdés, hogy vajon nem ez lehetett-e inkább a *hypocaustumos* helyiség *praefurniuma*. Persze ennek az értelmezésnek a támogatására sem szolgál elég bizonyíték az alaprajzi sajátosságon kívül.

²¹ BUDAY 1908, 338–339.

²² „Ez a szerszám azonban ilyen alkalmazásban nem kedves az archaeologus előtt. Nem is lehet az, mert a földműves a csákánnyal kifeszíti az útjába akadt emlékek alkotó részeit, s hogy máskor többé útjába ne álljanak, csomókba hordja össze őket. Így aztán valóságos kis dombok keletkeznek, melyet idővel magyarábókrok lepnek el, de idővel föld is rakódik a kövek közé úgy, hogy sokszor hajlandó volna az ember az ilyen kórákásokat eredeti helyükön álló épületeknek – felül nagyon megrongált maradványai gyanánt tekinteni” (BUDAY 1908, 339).

²³ BUDAY 1908, 339–340, 1. kép.

²⁴ BUDAY 1908, 340–341.

²⁵ Érdekes, hogy ugyanerről a helyiségről egy oldallal korábban Buday azt írta, hogy a lezúduló esőt és havat vezette az épület előtt futó út árkába, ami az alaprajz alapján sokkal valószínűbb elképzelés, mint a *praefurnium*szerű rendeltetés. A légből kapott utóbbi funkciót valószínűleg az A és B épületrészek egymáshoz tartozásának rokonszenvesebb lehetősége indokolta Budaynál, aki képes volt a racionális érveket is feláldozni az általa kedvelt elmélet bizonyítása érdekében (BUDAY 1908, 347–348).

²⁶ A legjobb példa erre ismét a C helyiség esete. Buday szerint az innen előkerült ezüst- és több bronzlemez, edénydarabok, szénmaradványok a legfőbb bizonyítékai annak, hogy a C helyiség a lakóház belsejét képezte, és nem külső, elválasztó folyosóként működött az A és B épületek között (BUDAY 1908, 348, 1. jegyzet).

²⁷ BUDAY 1908, 343–344.

²⁸ Az OL1–OL5 rövidítés a Nicolae Gudea által a teljes településre alkalmazott egységes kódrendszeren belül a különböző épületeket jelöli. Mivel ezek a kódok általános használatnak örvendenek a szakirodalomban, és mivel Buday jelölései nem mindig következetesek, jelen dolgozatban ezek alapján hivatkozom a feltárt épületekre. Lásd GUDEA 1989, 117sk.

A precíz, gondos levezetés ellenére Buday soron következő ásatási beszámolóiban némi következetlenséget is fel lehet fedezni. Míg az 1908-as jelentésében az épületrészeket betűkkel különíti el egymástól, a később feltárt épületeket már nem illeti semmilyen megkülönböztető jelzéssel, így nagyon nehézkes a rájuk történő hivatkozás.²⁹

1909-ben, majd kisebb megszakítás után 1913-ban Buday folytatta a feltárásokat az addig feltárt épületrészek mellett.³⁰ Két újabb épületet (OL3, OL4 – 2. tábla/1A) sikerült felszínre hoznia és alaposan kutatnia. Az előző épületekhez képest nagyobb méretű, hosszanti elrendezésű épületek közös szabálytalan hátsó fallal csatlakoztak a már feltárt részekhez, ami alapján Buday egy *insulát* feltételezett.³¹ Ezek a lakóépületek közvetlenül az 5 m széles, oldalán vízelvezető árokkal rendelkező útra néztek, és ezen az oldalon alakították ki a bejáratot is.³² Míg az A (OL1) és B (OL2) épületek esetében a klasszikus háromosztatú elrendezést látta fő alaprajzi sajátosságnak, az OL3 és OL4 épületek más típust képviseltek. Az utca felőli szakasz (OL3: R–S–T–P–Q; OL 4: H1–K1–F1–I1 – 2. tábla /1A) jól kirajzolódó tömböt alkot a lakóépület egységén belül, ami alapján Buday egy elkülönített, bérbe adható traktusnak tartja ezeket a részeket, melyeknek közvetlenül az utcára néző helyiségei üzlethelyiségként szolgáltak (OL3: S–T; OL4: H1 – 2. tábla/1A).³³ A kereskedelmi rendeltetésű helyiségek hátánál Buday szerint a lakótraktus következett, mely mindkét esetben *atriummal* (OL3: M; OL4: E – 2. tábla/1A) kezdődött, és ebből nyílhattak a lakásként szolgáló, olykor padlófűtéssel ellátott helyiségek (OL4: B1, C1, D1). Buday szerint a lakórészekbe külön bejárat vezetett, méghozzá az épületek közötti, hosszanti folyosóról lehetett ezeket megközelíteni (OL3: μ ; OL4: A1 – 2. tábla/1A). Az alaprajzi sajátosságok, valamint az előkerülő leletek alapján Buday kétségtelenül helyesen határozta meg az OL3 és OL4 épületek szerkezeti sajátosságait. A szakirodalomban csak *Streifenhaus* név alatt ismert, sajátosan városi épülettípus, mely a lakófunkciót kombinálja a kereskedelmi (üzlet) és kézműves (műhelyek) célú felhasználással, szinte minden provinciális város sajátos típusát képezi. A későbbi kutatások eredményei alapján Porolissumban is közkedvelt háztípusnak bizonyult.³⁴ A helyesen következtetett és levezetett funkciók mellett azonban Buday nem volt képes szabadulni egyes klasszikus építészeti toposzoktól, mint az *atrium* erőltetett elkülönítése. A klasszikus mediterrán építészet esetében indokolt nyitott, belső tér, az *atrium* provinciális környezetben nem feltétlenül volt előnyös, és a nedves, hideg időjárás miatt nem is használták. Másrészt furcsa, hogy az OL4-ben lévő E1 *atriumnak* mondott központi tér egyben a konyha funkcióját is betöltötte az előkerült kemencemaradvány (I) alapján (OL 4, E1 – 2. tábla/1A).³⁵ Akárcsak a villák esetében, inkább tekinthetjük a Buday által *atriumként* értékelt helyiségeket központi közlekedő helyiségeknek vagy folyosónak. Buday felfigyelt az OL4 épület alaprajzára (2. tábla/1A) és a magyarosdi villa központi épületének (4. tábla/3) szerkezeti hasonlóságára,³⁶ ellenben a két hasonló alaprajzzal rendelkező épület különböző helyiségeit az eltérő környezet alapján (*villa rustica* vs. lakóház) különbözőképpen értelmezi. Míg az OL4 épületre az általa feltárt villák közül hoz analógiákat, az OL3 épület hasonmását a germaniai *limes* katonai településein, Neckarbau és Zugmantel *canabae*jában található hosszú házakban látja.³⁷ A példásan és nagyon részletesen bemutatott analógiák esetében Buday tagadja, hogy az idézett germaniai házak tipikus germán-római lakóháztípust képviselnének, mint ahogy azt Jacobi gondolja, és visszautasítja a lakóházak etnikumhoz való rendelésének gyakorlatát, miközben ő az *insula* egységét alkotó, az épületeket összekötő falat szíriai sajátosságnak tartja.³⁸ Amint már feljebb említettem, valamilyen oknál

²⁹ Vö. BUDAY 1908, 342, 3. kép; BUDAY 1911, 71, 1. kép.

³⁰ BUDAY 1911; BUDAY 1914b.

³¹ „Megállapíthatjuk tehát, hogy ennek az *insulának* egymás mellé épített házai között nem volt intervallum, hanem azok hátulsó fala folytatódólagosan összeért” (BUDAY 1911, 73).

³² BUDAY 1911, 75.

³³ BUDAY 1914b, 74, 77.

³⁴ Gh. D. Tamba a porolissumi *vicust* elemző monográfiájában a *Streifenhaus* típust nem tartja jellemzőnek Porolissum esetében, és csupán két épületet (L7 és LM3) sorol ebbe a típusba (TAMBA 2008, 46). Szerintem azonban a Buday által kiásott épületek szerkezeti sajátossága (utcára néző üzlethelyiség, hátsó lakótraktus) a klasszikus *Streifenhaus* típusba sorolja az épületet.

³⁵ BUDAY 1914b, 74.

³⁶ Buday az 1914-ben megjelent jelentésében a magyarosdi villát mindenhol tévesen „mogyorósi” villaként említi (BUDAY 1914b, 75).

³⁷ BUDAY 1911, 77, 7–8. kép, 80–84.

³⁸ Jacobi értelmezésére reagálva, Buday szerint „Attól, hogy az egyes ilyen emlékeket nemzetiségek szerint osztályozhatnánk – igen messze vagyunk” (BUDAY 1911, 83). Az 1913-as ásatások jelentésében a közös fallal rendelkező épületek esetében már nem ennyire kritikus: „Hasonló jelenségekkel találkoztunk a syriai városoknál, hol a város legszélső házsorának ez az egységes hátfala, egyúttal a város falát is helyettesíti” (BUDAY 1914b, 77). Ugyancsak erőteljes keleti hatásnak tartja a csákgorbói villa boltozatcsöveit, lásd BUDAY 1914a, 59.

fogva a szíriai, keleti hatások Buday daciai kutatásaiban mindig hangsúlyosabb szerepet kapnak, mint a nyugati provinciák „civilizáló” hatása. A porolissumi *insula* esetében hozott szíriai analógia viszont annyiban nem állja meg a helyét, hogy míg például az egyik legismertebb szíriai városban, Dura Europosban a lakóépületek és szentélyek is a városfalhoz voltak építve,³⁹ addig a porolissumi épületeknek csak egy közös fala volt, és semmilyen formában sem kapcsolódtak a városfalhoz, ami építészeti és kulturális hatások szempontjából is nagy különbség.

Ami a feltárt *insula* utóéletét és későbbi tudományos megítélését illeti, megállapítható, hogy semmiféle előrelépés nem történt Buday ásatása és értelmezése óta. A települést intenzíven tanulmányozó Nicolae Gudea,⁴⁰ Gheorghe Dumitru Tamba⁴¹ vagy a legutóbbi kutatásokat végző Coriolan Opreanu és Vlad Lăzărescu⁴² változtatás nélkül átvette Buday eredményeit és értelmezéseit. A helyszínen azóta sem folyt hitelesítő feltárás, és úgy tűnik, hogy jelenleg a kutatók teljesen elfogadják Buday eredményeit.

1. 2. Lakóépület és későbbi megtelepedés nyomai (2. tábla/1B, 3)

Buday a közben kitört háború okozta zűrzavar ellenére a korábban feltárt *insulától* 500 m távolságra délre egy újabb épületet tárt fel 1914. július 6. és 29. között.⁴³ Fontos kiemelni, hogy ezt a feltárást akár a legkorábbi tanáztatások egyikének is tekinthetjük, hiszen a munkások mellett tanítóképzős tanulók is részt vettek rajta.⁴⁴ A helyszínen kiválasztását Buday természetesen nem a szerencsére bízta. Már korábban feltűnt egy mély talajesés, ahol elég nagy területen jelentkezett masszív kő-, tégl- és mészhabarcs törmelék.⁴⁵ A helyszínen végzett ásatás bebizonyította, hogy ezek a törmelékek egy téglalap alakú, Kr. u. 3. századi (Septimius Severus–Maximinus Thrax idejére eső), nagymértékben bolygatott lakóépülethez tartoztak (OL 5). A hosszúkás épület egymásból nyíló helyiségekből állt (A–B–C–D – 2. tábla/1B), melyekből hármat padlófűtéssel fűtöttek.⁴⁶ A valószínűleg eredetileg több helyiséget magába foglaló épületből csak az alaprajzon látható négyet sikerült feltárni. Buday az épületrészek leírásánál nagyon visszafogott, a helyiségek rendeltetését nem taglalja, kivéve a leghátsó, D jelűt, amelyben az elkerített, *opus signinum*os négyszögletes részt (E) a mellette előkerült óncsöből kiindulva vízöblítéses *latrinának* tartja, míg a helyiséget (D), amelyben ez található, raktárnak gondolja,⁴⁷ bár érveket nem sorakoztat fel ezek bizonyítására. Az alaprajz és a leírások alapján igen furcsállom, hogy egy *latrinát* egy raktárhelyiségből alakítsanak ki vagy fordítva, hacsak nem későbbi átépítés eredményeként módosul az eredeti helyiség funkciója. Persze ezt már nem deríthetjük ki.

Szerfelett érdekesek ennél az épületnél a másodlagos betemetkezések és a másodlagosan, tereprendezés során bedobált középkori faragványok és leletek (2. tábla/1B, 3). Az egykori 3. századi épület alapfalaiba vagy belsejébe 21 db melléklet nélküli csontvázas téglasírt és földsírt ástak be.⁴⁸ Buday a nyilvánvalóan későbbi csontvázas betemetkezéseket azután keltezi, miután szerinte az épületet a 3. sz. középső harmada után a benyomuló barbár betörések lerombolták,⁴⁹ bár pontos időszakot nem határoz meg, és nagyon óvatos, ami a temetkezések etnikumát vagy kulturális hátterét jelenti. Lényegében semmit nem mond el róluk érdemben. Nem úgy, mint később Nicolae Gudea, aki az előkerült sírokat a helyben maradt keresztény lakossághoz rendeli, és a dák–római kontinuitás újabb bizonyítékának tartja.⁵⁰ A sírok mellett az épület betöltésében középkori, II. Béla és Nagy Lajos közötti időszakra keltezhető érméket, gótikus szobor- és rózsablak-töredékeket (2. tábla/3) is talált

³⁹ Dura Europost Buday nem nevezi meg konkrétan analógiaként, mivel cikkének megjelenése idején Dura Europost még nem fedezték fel. Az 1921-ben felfedezett szíriai település azonban a klasszikus példája a városfal beépítésének, ezért is hoztam fel példának. Lásd BAIRD 2014.

⁴⁰ Nicolae Gudea egyáltalán nem revideálja Buday eredményeit, csupán rendszerezi őket. Lényegében románra fordítja az egykori ásatási beszámolót, az eredményeket pedig nem kérdőjelezi meg, sőt még az alaprajzokat is változatlanul veszi át. Lásd GUDEA 1989, 133–142, Fig. 46–49.

⁴¹ Gh. D. Tamba lényegében átveszi Buday ásatási eredményeit, és az eredeti alaprajz átrajzolásán, az információk strukturálásán kívül érdemben nem vitatja a feltárási következtetéseket (TAMBA 2008, 315–336).

⁴² OPREANU–LĂZĂRESCU 2016, 82.

⁴³ BUDAY 1915.

⁴⁴ Az ásatáson a „zilahi állami tanítóképző-intézet” tanítványai vettek részt (BUDAY 1915, 51).

⁴⁵ BUDAY 1915, 51.

⁴⁶ BUDAY 1915, 53–54.

⁴⁷ BUDAY 1915, 63.

⁴⁸ BUDAY 1915, 66–67.

⁴⁹ BUDAY 1915, 88–90.

⁵⁰ GUDEA 1989, 342.

Buday.⁵¹ A leletek alapján arra következtetett, hogy a környéken (szerinte a Pomet-dombi *castrum* területén) lehetett a forrásokból ismert meszesi Szent Margit-kolostor, melyet a 11–12. sz. fordulóján Álmos herceg alapított a bencés rend számára,⁵² és amelyet mind ez idáig nem sikerült meggyőzően lokalizálni. A középkori kolostor beazonosítása tudománytörténeti szempontból ugyanolyan jelentős, mint Buday teljes porolissumi római topográfiai vizsgálata, és ezt többé-kevésbé a későbbi kutatások is megerősítették.

Az ásatás helyszínének tágabb környezetében szinte egy évszázaddal később az ELTE TTK Geofizikai Tanszékének kutatói geomágneses felmérést végeztek. Az eredmények alapján sikerült beazonosítani Buday ásatásának nyomait (3. tábla/1), és ami még ennél is érdekesebb, a mérési eredmények a helyszínen a többi épület tájolásától eltérő egyéb épületeket jeleztek (3. tábla/2. a–b).⁵³ A geomágneses eredmények felhasználásával a Necropolis Porolissensis kutatócsoport tagjainak sikerült feltárniuk Buday épületének a közelében további, középkorinak tartott sírokat, köztük egy tömegsírt.⁵⁴ A különböző tájolású épületek, a középkori temetkezés további nyomai mind Buday feltevését erősítették, még ha maga a kolostor épülete nem is került elő eddig.

2. A daciai villakutatás úttörője

Ugyan nem Buday Árpád az első erdélyi régész, aki a daciai villák kutatását elkezdte, a feltárt épületrészletek szakszerű kiértékelése, módszeres bemutatása kétségtelenül az ő érdeme. Roska Márton már Buday előtt is fontos római kori, Napoca *territorium*ához tartozó villákat (Dezmér/Dezmir, Ajtony/Aiton, Apahida, Kolozs/Cluj megye) tárt fel és közölt,⁵⁵ öt megelőzően pedig már Torma Károly is végzett mai szemmel nézve igencsak „amatőr” kutatásokat feltételezett villa lelőhelyeken. Roska Márton kétségtelenül a római Dacia legismertebb villaépületeit tárta fel Napoca környékén, azonban ásatási jelentései Buday nagyon aprólékos közléseihez képest igencsak szűkszavúak és rövid terjedelműek. Roska, bár minden feltárt villa esetében publikál egy alaprajzot is, és érintőlegesen megemlíti a villa kapcsolatát a közelben található településekkel, nem magyaráz. Nem szól a különböző épületrészletekről, nem elemzi a villák alaprajzát, építészetét, és nem hozza őket összefüggésbe egyetlen, már feltárt épülettel sem. Buday ezzel ellentétben nagyon strukturáltan, aprólékosan mutatja be az épületeket – minden feltárt helyiséget leír, bemutat, értelmez –, a földrajzi környezetet, és gondot fordít a leletanyag megemlítésére is. Míg Roska villaközléseiben nagyon objektív, spekulációktól mentes, Buday ásatási beszámolóinak hangneme sokkal cinikusabb, helyenként kioktató és kritikus. Ugyanakkor nem riad vissza semmiféle leegyszerűsítő értelmezéstől sem. Az 1915-ben a *Dolgozatok* hasábjain megjelent alapos beszámolójában az általa feltárt villaépületek tárgyalását máris egy helyreigazítással kezdi, mégpedig Roska Márton, illetve Téglás István megjegyzéseit és értelmezéseit illeti kritikával, és a szerinte helyesnek gondolt villagazdaság fogalom meghatározásával indítja tanulmányát.⁵⁶ Buday szerint nem helyénvaló a „villatelep” megnevezés, mint több villaépület koncentrációja, ahogy azt Roska feltételezi a dezmeéri, illetve a Napoca körül csoportosuló villák alapján. Meglátása szerint a feltárt villáknál nem az a kérdés, hogy ezek „telepet” képeztek-e, hanem hogy milyen népsűrűséggel rendelkeztek ezek a területek. Buday abból a feltételezésből indul ki, hogy a dákokat a rómaiak teljesen „kiűzték,” ezért a frissen szervezett tartomány földművesek nélkül maradt, és az általa „tanyaként” elképzelt villagazdaságok Daciában a mezőgazdasági tevékenységek ellátására jöttek létre.⁵⁷ Ebben az elsőre triviálisnak és megnevettetőnek tűnő fejtegetésben két tudománytörténetileg nagyon érdekes állítást lehet felfedezni: 1. Buday meggyőződése szerint a római-dák háborúkat követően a rómaiak az egész dák őslakosságot likvidálták, az elnéptelenedés miatt így a földterületek is megműveletlenek maradtak. Így máris érthetőbb, hogy miért nem említi a dákokat Buday a római tartományban, és hogy miért nincs jelen művében a korban divatos romanizációs folyamatok vizsgálata. 2. A minden bizonnyal a villa rustica magyar megfelelőjeként szolgáló „tanya” suta használata és a Roska „villatelep” fogalmával való szembeállítás arra utal, hogy Buday

⁵¹ BUDAY 1915, 70–71, 74–79, 90.

⁵² BUDAY 1915, 91–92.

⁵³ LIPOVICS ET ALII 2009, 34, 39. 2, 7. ábra.

⁵⁴ BAJUSZ ET ALII 2008.

⁵⁵ ROSKA 1911; ROSKA 1915.

⁵⁶ BUDAY 1913b, 109–110.

⁵⁷ „A népesség sűrűsége szempontjából azonban nem ezek a nagyfotosságúak, hanem azok a tanyak, a melyekkel Erdély földjét a rómaiak úgyszólván ellepték. Minden arra vall, hogy ezen a területen a tanyarendszer általános volt” (BUDAY 1913b, 109).

idejében, legalábbis az erdélyi régészeti kutatásban még újdonságnak hatott az (amúgy már az ókortól ismert) felfogás, miszerint a *villák* önellátó és termelő gazdálkodási központok is voltak, és nem kizárólag a gazdagabb lakosság fényűző, városon kívüli üdülőtelepei. Valószínűleg ezzel magyarázható Buday ellenérzése Téglás István feltételezésével szemben, miszerint a városok melletti *villa*-koncentrációk egy *vicusszerű* települést alkothattak.⁵⁸ Buday (helyesen) a *villákat* majorságoknak tekinti, és mindenféle településszerű szervezettséget kizár. Ennek ellenére bemutatásuk során nem tér ki a *villagazdaságok* problematikájára, a birtoktestek meghatározása sem képezi vizsgálódásának tárgyát. Ehelyett inkább a már korábban említett római társadalmi szerkezet alapján tárgyalja a *villa*épületek beosztását. A Buday által feltárt épületek minden esetben az urasági részből és a „cselédlakásból” álltak (érdemes felfigyelni a magyar terminológia következetes használatára, Budaynál a rabszolgák „cselédek”). Mint feljebb már utaltam rá, a saját korában ez a fajta társadalmi tagozódás építészetben, kultúrában és a mindennapok terén is nyilvánvaló volt, Buday a különböző helyiségek társadalmi csoportokhoz köthető funkcióját szintén evidenciaként kezeli, amire nem szükséges külön érveket felsorakoztatni.

Villakutatásai három különböző lelőhelyet érintenek. Mindhárom esetben az egykori római tartomány fontosabb településeinek *territorium*ához tartoztak. Az 1912-ben feltárt magyarosdi *villa* (4. tábla) Ulpia Traiana Sarmizegetusa, az ugyanebben az évben kiásott Kolozsvár–Kistarcsa határában található *villa* (5. tábla) pedig Napoca területéhez köthető.⁵⁹ 1913-ban Buday Csákgorbón tárt fel egy *villa*épületet (7. tábla), amely minden valószínűség szerint Porolissum egykori *territorium*ához tartozhatott.⁶⁰ Fontos megjegyeznünk, hogy Buday a *villa*átadásokat közvetlenül (vagy részben párhuzamosan) folytatta a porolissumi feltárásokkal, így nem meglepő, hogy az épületek alaprajzát és funkcióját illetően a porolissumi lakóépületeket is idézi párhuzamként.

2. 1. A magyarosdi villa (4. tábla)

A Hunyad megyei Magyarosdon (Mănerău, Hunyad/Hunedoara megye) 1912-ben egy 12 helyiségből álló, *terrazzopadlós*, *hypocaustum*-fűtésű épületegyüttest tárt fel nagy műgonddal.⁶¹ Akárcsak a többi *villa* tárgyalása során, Buday részletesen megvizsgálja, hogy az épületek tájolása, illetve kiképzése mennyire felel meg Vitruvius előírásainak. A feltárt objektum ismertetése előtt kitért a *villa* földrajzi környezetének felvázolására, és ezáltal a feltárt romokat nemcsak önmagukban, hanem általánosabban, tájépítészeti szempontból is vizsgálta.⁶² Aprólékosságát dicséri, hogy mind a magyarosdi, mind a kolozsvár–kistarcsai esetekben nemcsak alaprajzokat közöl, hanem a *villák* fekvésének helyszínrajzait (4. tábla/1; 5. tábla/1; 6. tábla/1) is bemutatja az olvasóknak,⁶³ így megteremti a kapcsolatot az épületek és tágabb környezetük között. A magyarosdi *villakomplexum* Buday megfigyelése szerint két, egymástól 15 m-re fekvő épületből állt. A 38,35×7,4 m nagyságú 1. épület három egymásból nyíló helyiséget tartalmazott (4. tábla/2). A központi helyiségben (B) Buday a porolissumi lakóépületekhez hasonlóan egy kőhalmazt talált a nyugati falszakasz mentén (2. tábla/1A – OL4, E1). A kőhalmazon kívül állatcsont- és edénytöredékek, valamint hamus réteg jelentkezett. Ezek alapján Buday itt egy konyhát feltételezett, míg a belőle nyíló C helyiséget lakószobának tartotta.⁶⁴ A konyha, lakószoba és egy esetleges „felügyelőlakásként” szolgáló A helyiség elhelyezkedése, valamint az 1. épület egyszerű kiképzése miatt Buday cselédlakként hivatkozik az épületre.⁶⁵ A tőle 15 m-re fekvő 2. épület azonban sokkal nagyobb méretű és összetettebb alaprajzú (4. tábla/3).⁶⁶ A 12 helyiséggel ellátott, 30,5×19,15 m hosszú épület esetében egy központi nyújtott folyosó (L) osztja két részre a házat. A folyosótól északkeletre elhelyezkedő helyiségek közül egynéhány (G, E) a fűtőtéglák és *hypocaustum*-maradványok alapján fűtött volt. Buday szerint pedig ez a traktus egyben a ház legszebb része is

⁵⁸ Mai szemmel megmosolyogtató Buday érvelése Téglás István elmélete ellen. Buday saját „tanyarendszerének” bizonyítására korának demográfiai helyzetét használja. „Hiszen ha olyan sűrűn lettek volna községek, mégha csak egyetlen házsorból állanak vala is (mert ennél kezdődik a *vicus* elnevezés jogossága), akkor az erdélyi mezőség római korban sokkal sűrűbben lakott kellett, hogy legyen, mint manapság. Ez pedig kizártnak tekinthető” (BUDAY 1913b, 110).

⁵⁹ A két *villa* feltárásának eredményeit egy közös, részletesebb cikkben közli (BUDAY 1913b).

⁶⁰ BUDAY 1914a.

⁶¹ BUDAY 1913b, 110–128.

⁶² BUDAY 1913b, 110–113, 124.

⁶³ BUDAY 1913b, 112, 129, 1–2. kép; BUDAY 1914a, 47, 1. kép.

⁶⁴ BUDAY 1913b, 115.

⁶⁵ BUDAY 1903b, 115.

⁶⁶ BUDAY 1903b, 116, 4. kép.

(főként a J és G helyiség), erre utalnak az *opus spicatum* technikájú padlómaradványok is.⁶⁷ Ebben a traktusban az előkerülő leletek alapján a H központi fekvésű termet konyhaként definiálja Buday, és a mellette elhelyezkedő, kisebb méretű K helyiséget a jól bejáratott séma szerint a konyhában dolgozó cselédség lakhelyeként írja le.⁶⁸ Visszatérő motívum ez Buday épületelemzéseiben: amennyiben sikeresen beazonosította egy épület konyháját, a mellette levő kisebb szobát csakis a „cselédséghez” köthető helyiségnek tartja. Ez a fajta társadalmi beidegződés annyira erős Budaynál, hogy hajlamos megfeledkezni a római házak térbeosztásának sajátosságáról is. Ha az előkerülő leletek alapján jogosan feltételezi, hogy a J és G helyiségek a legrepresentatívabb részei a villának, tehát az itt élő tulajdonos lakó-, illetve dolgozó-, fogadószobája (*tablinum*) lehettek, akkor igencsak furcsán nézhetett ki, hogy a központi folyosóról a bejutást a konyha és a cselédlakás zárja el a szobán forgó helyiségek elől, és csak kerülővel, az F helyiség irányából lehetett őket megközelíteni, nem beszélve arról, hogy a cselédszoba (K) közvetlenül a leglátványosabb teremmel szomszédos. A római *villa* és a mediterrán térségben fellelhető *domus* építészetben (amelyet provinciális környezetben is igyekeztek betartani) a helyiségek elhelyezése és díszítése szorosan összefüggött a társadalmi önreprezentációval, a *dominus* fogadótermét (*tablinum*) vagy az étkezőhelyiséget (*triclinium*) általában a ház tengelyének középpontjába, mindenképp a belépő számára leginkább látható helyre építik, hiszen a térkialakítás és díszítés a tulajdonos társadalmi rangját és vagyonát is jelzi.⁶⁹ Ezt a fajta önreklámozási lehetőséget pedig ritkán adják fel a rómaiak, és nem zárják le a tér átláthatóságát egy konyhával vagy egy cselédlakással. A háztartási rabszolgák lakhelyének kimutatása még a jóval kifinomultabb modern régészeti módszerekkel is problémába ütközik, nemcsak provinciális környezetben, de a sokkal jobban dokumentált pompeji villák esetében is.⁷⁰ A modern kutatás szerint a házi rabszolgák egy része nem is rendelkezett külön lakással, hanem az uruk hálószobája előtt aludtak egy matracon, tehát sok esetben régészetiileg ki sem mutatható az ő jelenlétük.⁷¹ Másrészt nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy egy villagazdaság esetében nem csak a háztartást ellátó rabszolgákkal kell számolnunk, így építészetileg a rabszolgák szálláshelyét kizárólagosan a konyha közelsége alapján meghatározni nem a legcélravezetőbb megoldás.

Míg a fent említett rész leginkább lakhatási célzattal épült, a folyosó másik oldalán elhelyezkedő, nagyobb méretű és fűtetlen helyiségek (4. tábla/3, O, N, M, P, Q) talán gazdasági rendeltetésűek lehettek,⁷² bár ennek nincs semmiféle konkrét bizonyítéka. Ami szerfelett érdekes, az az épület keleti oldalán végigfutó vékony folyosószerű rész (D),⁷³ amely első ránézésre egy tipikus oldalfolyosó, esetleg a ház homlokzatát képező *porticus* lehetett (4. tábla/3D). Az oldalfolyosós vagy oldalfolyosós villák nem ritkák, azonban *porticus*-ra utaló pillér- vagy oszloptalapatokat nem talált Buday, és ha az alaprajzot alaposabban megfigyeljük, igazából folyosóként sem állja meg a helyét, hiszen a hosszanti folyosó két oldalán sorakozó helyiségek falai rendre metszik a D helyiséget, ezáltal apró szobákat hozva létre.⁷⁴ Hosszanti *porticus* vagy folyosó keresztirányú válaszfalakkal igen értelmetlen lenne. Bár Buday nem beszél különböző építési fázisokról, az alaprajz alapján nincs kizárva, hogy esetleg az eredeti *porticus* vagy oldalfolyosót egy későbbi építési fázisban felszámolták a meglévő helyiségek kibővítésekor. Természetesen konkrét bizonyíték hiányában ezt is ugyanolyan nehéz alátámasztani, mint a Buday által meghatározott funkciót. Az előkerült érmék és leletanyag alapján a villa a Kr. u. 3. században épülhetett, és Buday szerint egy nem túl nagy, de nem teljesen jelentéktelen birtok központi épületei lehettek a feltárt objektumok.⁷⁵

⁶⁷ BUDAY 1903b, 118.

⁶⁸ „Ugyanennyit mondhatunk a K helyiségről is, mely úgy látszik a konyhai személyzet lakása lehetett. Ebben a helyiségben találtunk egy orsógombot csonthól” (BUDAY 1903b, 118).

⁶⁹ CLARKE 2014.

⁷⁰ J. R. Clarke szerint a házak alaprajza sok esetben nem árulkodik a rabszolgák lakóhelyéről (CLARKE 2014, 350). Kivételként lásd a settefinestrei villa elkülönülő épülettraktusát, amelyet az ásatók szerint a rabszolgák laktak (ZAMARKOUPÍ 2014, 366–367, Fig. 19. 1) vagy a pompeji Menander házának a villaépület főtengelyétől elkülönülő második *atrium*os részét (CLARKE 2014, 350–351, Fig. 18. 2). Természetesen ezek a példák a mediterrán térség jellegzetes építészeti megoldásait jelzik, meggyőződésem szerint azonban a római társadalmi osztályok, még ha léteztek is regionális különbségek, hasonlóképpen elkülönültek a tartományokban is, és ez az építészetre is kihatással volt.

⁷¹ CLARKE 2014, 350.

⁷² BUDAY 1913b.

⁷³ Az épület oldalán végigfutó folyosó mindössze 80 cm széles és *terrazzopadló*val rendelkezett. Buday szerint a folyosó a két épület közötti udvart körbevevő *porticus*szerű szegély (bár ő nem használja ezt a kifejezést), ami bizonyítja a két külön épület egy gazdasághoz való tartozását (BUDAY 1913 b, 120, 124).

⁷⁴ Buday a D folyosót keresztülszelő falakat csak alapfalaknak tekinti, és meggyőződése szerint nem rendelkeztek felmenő résszel. A D folyosót pedig *atrium* hiányában a fő közlekedési folyosónak tartja (BUDAY 1913b, 122).

⁷⁵ BUDAY 1913b, 124.

A magyarosdi *villa* területén Buday ásatása után mind a mai napig nem került sor újabb kutatásokra. Ioan Mitrofan, aki elsőként gyűjtötte és rendszerezte Dacia Superior villáit, a magyarosdi villa bemutatásánál Buday eredményeit változtatás nélkül ismerteti román nyelven, még a leközlött alaprajz is Buday eredeti megnevezéseit követi.⁷⁶ J. T. Smith a 2002-ben megjelent római villák társadalmi vonatkozásait taglaló monográfiájában a magyarosdi villa viszont már egy teljesen áterteltetett építéstörténettel rendelkezik.⁷⁷ Nehéz megmondani, hogy Smith mire alapozza elméletét, hiszen gyér lábjegyzeteiben semmiféle hivatkozás nem történik Buday ásatásaira. Csupán a monográfia végén értesülünk arról, hogy a romániai villák esetében a fent említett Mitrofan-tanulmányt használja forrásnak,⁷⁸ aki pedig, mint láttuk, változatlanul átvesszi Buday eredményeit. Smith az általa közzétett alaprajzban nem őrzi meg az eredeti jelöléseket, sőt a Budaynál D jelzéssel illetett külső folyosó teljesen eltűnt az új alaprajzból.⁷⁹ Lábjegyzetéből ítélve Smith csupán a villa alaprajzából kiindulva rekonstruálja a (szerinte) két elkülönülő építési fázissal (4. tábla/4A–B) rendelkező épületet.⁸⁰ Ezek közül az első fázisban (4. tábla/4A) egy széles folyosó (Budaynál az L) osztja két részre a kevés helyiséggel rendelkező épületet. A második fázisban (4. tábla/4B) a hosszú folyosótól keletre eső traktuson alakítanak ki különböző helyiségeket, ahol Smith szerint a Buday által konyhának gondolt G helyiség szolgált a köré felfűzött szobák közlekedő termeként. Bár a minden alapot nélkülöző két építési fázis erőltetett elkülönítését nehéz elfogadni, a G helyiség funkcióját illetően inkább neki vannak meggyőzőbb érvei. Smith a magyarosdi villát a kistarcsaival együtt a tömbyszerű, többhelyiséges villák típusába sorolja, és legközelebbi párhuzamát a Budapest–Csúcshegy–Harsánylejtő, Budakalász és Gyulafirátót római villáiban látja.⁸¹

2. 2. A kolozsvár–kistarcsai villa (5. tábla)

Még ugyanabban az évben, 1912-ben Buday lakossági bejelentés nyomán egy újabb villa-épületegyüttest tár fel Kolozsvár–Kistarcsa (Cluj–Tarcea Mică) területén.⁸² A Napoca *territorium*án elhelyezkedő villa rustica ma már nem Kolozsvár területén található, hanem Apahida közigazgatása alá esik, és a modern (román) szakirodalom is az apahidai villaként tartja számon.⁸³ Buday az előkerült épületrészek ismertetése előtt ismét a lelőhely földrajzi leírásával nyit. A Szamos völgyében fekvő villa Buday szerint megfelel Vitruvius előírásainak, mivel szélről védett területen és víz közelében helyezkedik el.⁸⁴ Akárcsak a magyarosdi, a kistarcsai is két egymás mellett fekvő épületből áll (5. tábla/2, 3). Buday gondolkodását kiismerve nem meglepő, hogy a magyarosdi villa alapján a kisebb méretű, szerényebb kialakítású, tagolatlan épületet cselédlakásnak tartja, míg a 21,8×20,8 m hosszú, 18 helyiségből álló építmény szerinte az „urasági lakás” lehetett.⁸⁵ A magyarosdi villa alaprajzával ellentétben a kistarcsai „urasági” épület nem annyira tömbyszerű, és a központi folyosó menti centrális elhelyezése sem annyira egyértelmű (5. tábla/2). A különböző helyiségek funkcióját Buday nemcsak építészeti ismervek alapján próbálja meghatározni, hanem elsősorban az előkerült leletanyag segítségével. A leletanyag mint valódi történeti forrás használata nemcsak igen korszerű felfogást tükröz a maga idejében, de Buday ásatásainak egyik sajátos védjegye. Kis túlzással Budayt az erdélyi római koros kutatás első, módszeres anyagfeldolgozójának is tekinthetjük. Precíz munkájának köszönhetően szakít a 19–20. századi hagyományos régészeti kutatások módszertanával, nem szorítkozik csak a falak követésére és az alaprajz beazonosítására, hanem az előkerült leleteket összefüggéseik alapján különíti el és tárgyalja.⁸⁶ Kontextusukat pedig minden esetben fontosnak tartja a régészeti jelenségek értelmezése során (lásd 3. fejezet).

⁷⁶ MITROFAN 1973, 144–147. Mindössze egy esetben nem fogadja el Buday értelmezését. Az L helyiséget Budayval ellentétben inkább *atriumnak* tekinti és nem folyosónak, bár erre semmiféle érvet nem hoz fel (MITROFAN 1973, 144, 40. jegyzet).

⁷⁷ SMITH 2002, 200, 204, 205, 210, Fig. 60.

⁷⁸ SMITH 2002, 351. Itt hibásan „Minerau” megnevezés alatt szerepel a lelőhely.

⁷⁹ Az épületrész kihagyását csupán egy lábjegyzetben indokolja meg. Szerinte a D helyiség a homlokzat újjáépítésénél játszott szerepet. Lásd SMITH 2002, 207, 9. jegyzet.

⁸⁰ A lábjegyzetekben inkább csak magyarázza az alaprajzot, és nem utal az ásatási eredményekre, amiből arra következtethetünk, hogy Smith csupán az alaprajzot tanulmányozta. Lásd SMITH 2002, 207, 9. és 10. jegyzet.

⁸¹ SMITH 2002, 200, 204.

⁸² BUDAY 1913b, 128–154.

⁸³ Lásd POPA 2002, nr. 25; GUDEA 2008; MITROFAN 1973, 130–133; SMITH 2008, 207–208.

⁸⁴ BUDAY 1913b, 128–131.

⁸⁵ BUDAY 1913b, 131.

⁸⁶ Lásd Buday példásan strukturált anyagközlését az erdélyi villák esetében: BUDAY 1913b, 124–125 és 147–148.

A 18 helyiségből álló főépület (*villa urbana*) az alaprajz szerint jól elkülöníthető részekre tagolódik. Külső homlokzatát összesen három *exedraszerű* kiszögellés teszi ritmusossá (5. tábla/2 B1, G1, D1). A ház legelőkelőbb része is a két *exedrával* tagolt nyugati részben, a B és C helyiségekben található. Az apszisszerű kiszögellésben *hypocaustumra* utaló nyomok kerültek elő, ami a helyiség fűthetőségét bizonyítja.⁸⁷ Az előtte elterülő, téglalap alakú E és E1 helyiségeket a padlófűtés tüzelőterének, a *praefurniumnak* tartja. A fűtőberendezésből, illetve az innen előkerült jobb minőségű leletek (finom kerámia, csonttű, *stilus*, ablaküveg, stukkótöredék) alapján a B és B1 helyiség leginkább egy reprezentációs terem, a ház urának a dolgozószobája (*tablinum*) vagy a közös étkezésekhez szolgáló *triclinium* lehetett.⁸⁸ A tőle délre fekvő helyiségek (D1, D, F) pedig Buday igen helyes meglátása szerint a lakó- és hálóhelyek szerepét tölthették be.⁸⁹ Az épület északkeleti részében a H és H1 helyiségekben, amelyek dél felé egy újabb apszisszerű épületrészben folytatódnak (G 1), újabb, padlófűtésre utaló fűtőcsöveket és burkolatokat talált az ásató. Buday ismét nagyon helyesen a *villa*épület fürdőjével azonosítja ezt a traktust.⁹⁰

Buday szerint a háznak több építési fázisa volt. Kezdetben kisebb méretű és szerényebb kiképzésű lakóépületet emeltek, amely az A, K, K1, H, H1 és G helyiségekből állt. A padlófűtéssel ellátott H és H1 épület eredetileg lakhatási céllal épült, az A helyiség szolgált az épület *atriumaként*, míg a K1 rész a ház konyhája lehetett. Ezt az összefüggő, egy tengelyre felfűzött épületrészt később kibővítették, és a kibővítéssel egyidejűleg egyes épületrészek funkcióváltása is megtörtént. Az egykori lakószobákból (H, H1) magánfürdő lett, és a konyha átkerült az újonnan megépült, G1 előtti L alakú, nagyobb kiterjedésű G helyiségbe, melyből déli irányban egy kamrahelyiség (J) nyílt.⁹¹ A görcsös kényszer, amellyel Buday a konyha helyiséget és az éléskamrát próbálja minden épület esetében beazonosítani, eltompítja az amúgy sajátos és néha túlzott racionalizmusát, és az épületrészek értelmezése erre alapozva siklik félre. Buday elfelejti, hogy az általa konyhának és éléskamrának tekintett G és J helyiségek együttes mérete a teljes épület szinte 30 %-át teszi ki, és igazából az épület két hosszanti tengelye (A–K–K1–H–H1, illetve D–D1–F–J) között helyezkedik el. Elképzelhetetlen egy római *villa* esetében – a magyarosdihoz hasonló módon –, hogy az épület fő tengelyét egy gazdasági helyiség, a konyha uralja, amely a legtöbb *villa* és ház esetében inkább a tengelyszéleken vagy félreeső részben található, szinte észrevétlenül simul be az alaprajzba. Ha elfogadjuk Buday értelmezését, akkor a lakóhelyiségekből a konyhán vagy pedig a *praefurniumon* keresztül kellene átvergődnünk, hogy a fürdőhelyiségekbe érjünk. Természetesen Buday érvelésében minden teljesen logikusan következik egymásból, és ha nem rendelkezünk az ő kora óta iszonyatos mennyiségben felhalmozódott újabb kutatási eredményekkel, amelyeket analógiaként tudunk felhasználni problémás értelmezések esetén, minden kételkedés nélkül elhinnénk szavait. Az ő értelmezése szerint az A helyiség szolgált a ház *atriumaként*, és csak azért található az épület sarkában és nem centrális helyen, mint ahogy az az *atriumoknál* szokás, mivel mikor a korábbi épületrészt felépítették, három oldalról szabad volt, tehát igazi *atriumként* szolgált. Szerinte ezt a funkcióját a későbbiekben is megőrizte, csak az átépítések következtében az épület szélére szorították.⁹² Az alaprajzot figyelmesebben megvizsgálva, inkább tűnik úgy, mintha az épületet a magyarosdi *villához* hasonlóan egy központi, téglalap alakú folyosó mentén szerkesztették volna meg, méghozzá a Buday által *praefurniumnak* tartott E1 és E helyiségek mentén. Ez a két helyiség található a teljes épület mértani központjában, és innen lehetett minden épületrészbe a legkönnyebben átjárni. Részben hasonló értelmezést nyújt J. T. Smith is, aki ismét csak az alaprajzból kiindulva az E1 helyiséget (5. tábla/4, 5–5a) a szomszédos fontosabb helyiségekbe (5. tábla/4, 5) való bejutást segítő előtérnek tekinti. Az ő alaprajzán 7. számmal szereplő L alakú előteret (Vö. 5. tábla/2, G és 4, 7) bejáratú folyosónak tartja, szemben a Buday által javasolt konyhafunkcióval.⁹³ A magyarosdival együtt Smith a tömbszerű, sokhelyiséges *villák* típusába sorolja a kistarcsait, és a pannoniai Keszthely–Fenékpuszta 7. *villájában* látja legközelebbi analógiáját.⁹⁴

⁸⁷ BUDAY 1913b, 134–139.

⁸⁸ Buday az előkerült leletanyag alapján gondolja ezeket a helyiségeket a lakóépület legelőkelőbb szobáinak (BUDAY 1913b, 137–138). E helyiségek funkcióját azonban nem nevezi meg, a leletanyag, illetve alaprajzi sajátosság alapján gondolhatjuk, hogy ebédlőnek vagy fogadóteremnek voltak a legalkalmasabbak.

⁸⁹ BUDAY 1913b, 144.

⁹⁰ BUDAY 1913b, 144.

⁹¹ BUDAY 1913b, 144–145.

⁹² BUDAY 1913b, 145.

⁹³ J. T. Smith ismét nem veszi figyelembe Buday ásátási eredményeit, és az alaprajzon a helyiségeket is a saját rendszerében újrászámozza, amit azonban semmiféle magyarázat nem követ (SMITH 2002, 208).

⁹⁴ SMITH 2002, 207.

2. 3. A csákgorbói villa (6. tábla)

Buday Árpád az előbb ismertetett két villa feltárása után, egy évvel később, 1913-ban Csákgorbón (Gârbou, Szilágy megye) végzett újabb ásatást. Az ásatások során egy magánfürdővel felszerelt 9 helyiséges római kori villát sikerült részben feltárnia.⁹⁵ A fentebb ismertetett két épületet Buday egyértelműen villa rusticának tartja. A Szilágy megyei Csákgorbón megásott épületet lakóháznak nevezi,⁹⁶ és a részletes ásatási jelentésében sem tér ki ennek esetleges villagazdasági jellegére. Korábban a területről előkerült régészeti leletek (szemorvosi bélyegző, fűtőcsövek stb.) koncentrációja alapján Buday egy római kori települést feltételezett a helyszínen, bár a település jellegére vonatkozóan nem nyilatkozik.⁹⁷ Az általa feltárt épületet értelemszerűen a település egy lakóházának tekintti, bár ezt így közvetlenül nem jelenti ki. A báró Jósika Samu birtokán található lelőhelyen Buday ásatása előtt egy római kori castellum, kiserőd létezését feltételezték. Buday szerint azonban a tábor jelenlétét semmi sem indokolja a kedvező földrajzi fekvés mellett, így elveti a lelőhely katonai jellegét.⁹⁸

Az ásatási eredményeket ismertető jelentése ismét alapos és részletekbe menő. A jelentés bevezető részében összegyűjti a lelőhelyről származó összes információt, részletesebben kitér annak topográfiájára, geostratégiai helyzetére (6. tábla/1), illetve felvázolja a Torma Károly által 1878-ban végzett ásatások eredményeit is. A feltárási megfigyelések részletes ismertetése után az előkerült leletanyagot is példásan leírja.⁹⁹ A báró Jósika Samu megbízásából vagy legalábbis engedélyével végzett ásatás márciustól májusig tartott, és a lelőhely részleges beépítése, valamint a közelben működő kertgazdaság miatt az előkerült maradványok alapján a 9 helyiséges épületnek kisserkesztett „lakóház” csupán négy helyiségét sikerült teljesen megásnia (A, F, H, I). A teljes épület kiterjedése és pontos alaprajza így csak a Buday által vonalzóval meghúzott kiegészítése alapján feltételezhető (6. tábla/2).¹⁰⁰

Akárcsak a Buday által megásott többi villa esetében, az alapfalak a tartományokra nagymértékben jellemző opus incertum technikával készültek, bár a „h” fal északi meghosszabbítása esetében felfigyel az itáliai eredetű öntöttcement falazási technikára is.¹⁰¹ Bár erre Buday nem tér ki, az alaprajzból ítélve a „h” falat a dombos terület talajcsuszamlását meggátolandó építették támaszfalként. Valószínűleg statikai okok indokolták a szolidabb opus caementicium alkalmazását ezen a területen, és ebben az esetben jól tetten érhető a római építészeti meghatározó gondos tervezés, az építési technikák környezeti hatásokhoz való igazítása. Torma Károly a lelőhelyen végzett korábbi ásatása során hypocaustumhoz tartozó töredékeket és boltozatcsöveket talált, és ezek alapján egy fürdő jelenlétére következtetett.¹⁰² Buday nem gondolja valószínűnek ezt a funkciót, mivel túlzásnak tartja a három egymás melletti helyiségben talált „lebegő padló” maradványokat, bár elméletben az előkerült helyiségeket megfelelteti a római fürdők tipikus elemeinek (D: tepidarium, C: apodyterium, A: caldarium).¹⁰³ Az ásató a fürdő helyett a feltárt helyiségek nyújtotta információk alapján inkább egy fűtéssel ellátott lakóépületre gondol.¹⁰⁴ Érdekes megfigyelni, hogy a magyarosdi és kistarcsai villákkal ellentétben az épületrészek funkciójának meghatározásánál sokkal óvatosabban fogalmaz, tartózkodik a spekulációktól, mivel többször is hangsúlyozza, hogy az épület már az ókorban is erős bolygatás áldozata lett, és a részleges feltárás sem jogosít fel határozottabb véleményformálásra.

A részlegesen feltárt, viszonylag nagyobb méretű északnyugati B helyiség (6. tábla/2B) szolgálhatott az épület atriumaként.¹⁰⁵ A helyzet megint nagyon ismerős. Az épület szélén lévő helyiség

⁹⁵ Lásd BUDAY 1914a.

⁹⁶ Az 1914-ben megjelent ásatási jelentésének címében is házként utal a feltárt épületre („Római ház maradványai Csákgorbón”), és ehhez a megnevezéshez ragaszkodik a teljes tanulmányban (BUDAY 1914a).

⁹⁷ BUDAY 1914a, 46. Az ásatását megelőző kutatások leleteit, többek között a füleket ábrázoló feliratos köveket Buday később részletesen leközli. Lásd BUDAY 1916a, 33–38.

⁹⁸ „A limes-kutatások mai állásában azonban, semmi okunk arra, hogy minden völgy-csomópontnál hol római településnyomok vannak, egy-egy táborhelyet vagy ilyesmit tételezzünk fel, mert világosan látjuk, hogy a római birodalom határvédelmi rendszere sokkal egyszerűbb volt, mint azt csak egy fél évszázaddal azelőtt általában hitték és sokan ma is hiszik. A csákgorbói római táborhelyet tehát egész nyugodtan tehetjük a nem létezők közé” (BUDAY 1914a, 46).

⁹⁹ BUDAY 1914a, 47–48.

¹⁰⁰ BUDAY 1914a, 48, 2. kép.

¹⁰¹ Buday leírása szerint a „h” fal északi meghosszabbítása nem tartozott az épülethez, amit az eltérő építési technika is jelez. Ezt a falszakaszt vastag mészhabarcsba rakott folyami kövekből építették, ami megfelel a nagyobb teherbírást elviselő római cementfal technikájának. A „h” fal támalszerű rendeltetését a falban kialakított „a” boltozat is alátámasztja, ugyanis Buday szerint a boltozat a dombról lezúduló víz elvezetésére szolgált (BUDAY 1914a, 56).

¹⁰² TORMA 1880, 88–89.

¹⁰³ BUDAY 1914a, 57.

¹⁰⁴ BUDAY 1914a, 58.

¹⁰⁵ BUDAY 1914a, 58.

központi fedett udvarként szolgálhatott, és innen nyíltak a különböző helyiségek, többek között a *hypocaustum* pillérnyomait tartalmazó A és E is. Érdeemes felfigyelni az A–B–E–F–G–H helyiségek által alkotott épületrész és a kistarcsai villaépület A–B–C–E–E1 helyiségei (5. tábla/2) által közrezárt traktus hasonlóságára, amire a nagyon precíz ásató érdekes módon nem figyelt fel. Akárcsak a kistarcsai villa esetében (E és E1 terem), a csákiigorbói épületnél is az F és H helyiség képezhette az épület középfolyosóját, egyben az épület egyik fő közlekedő tengelyét. Természetesen, Budaynál ezek a helyiségek teljesen más funkcióval bírnak. Míg a kistarcsai villánál a középfolyosós termeket a *hypocaustum* rendszer *praefurnium*ának tartja, Csákiigorbón ugyanilyen leosztásban, elrendezésben és szinte megegyező méretezésben az F és H helyiség a „cselédség” lakhelyeként szolgált,¹⁰⁶ csakis azért, mivel az ezen termék szomszédságában található G helyiséget az előkerült cserép- és széntőredékek alapján az ásató konyhaként határozta meg. És hol máshol helyezkedhetne el a „cselédlak,” mint a konyha közvetlen közelében? Míg Kistarcsán alkalma volt a konyhát az épület másik traktusában elhelyezni, a középfolyosós helyiségeknek így más funkciót kellett találnia. Mivel ezek közel álltak a padlófűtési helyiségekhez, a helyiségek *praefurnium*szerű működtetése adta magát (lásd a kistarcsai villa leírását). Csákiigorbón az épület részlegesen feltárt kisebb alapterülete miatt a konyha elhelyezése sokkal problematikusabb volt. Buday így csak a leletanyagra hivatkozva (még akkor is, ha hangsúlyozza a nagyarányú bolygatást) kénytelen lokalizálni a főző- és tárolóhelyiséget.¹⁰⁷ Ha elfogadnánk Buday értelmezését, és az F és H helyiséget az épületben dolgozó rabszolgák lakhelyének tekintenénk, fölöttébb furcsán hatna, ha az épület fő közlekedő terét, központi folyosóját egyáltalán lakhatási céllal használnák, nem beszélve arról, hogy ezt a rabszolgák számára utalják ki. Másrészt, lévén, hogy központi helyen terül el a két helyiség, lakófunkciója esetén elzárná az átjárást a két padlófűtési terem között (A és E), ami ismét nehezen képzelhető el egy római házban. Az alaprajz és a kistarcsai villával (részben) megegyező szerkezeti sajátossága alapján nem zárható ki Torma Károly eredeti felvetése, miszerint egy fürdőépület helyiségeinek nyomait sikerült Budaynak feltárnia, annyi módosítással, hogy nem feltétlenül egy különálló fürdőépülethez tartozhattak, hanem a kistarcsai villához hasonlóan egy nagyobb magánépület fürdőtraktusához. Természetesen ez az alaprajzon és analógián alapuló utólagos spekuláció nem bizonyítható, és nem helyettesíti az ásató által a terepen megfigyelt jelenségeket.

Ami a csákiigorbói épület esetében tudománytörténetileg és régészetileg is a legjelentősebb, azok az A helyiségben nagy mennyiségben talált beomlott boltozatcsövek.¹⁰⁸ Az észak-afrikai római provinciákból származó¹⁰⁹ és ott nagyon népszerű könnyűszerkezetes boltozási technika jelenlétére Daciában Buday előtt senki nem figyelt fel. Ő az első, aki jelentőséget tulajdonít ezeknek a hengeres csöveknek, helyesen határozza meg a funkciójukat, sőt még egy tipológiát is felállít. Elsősorban szíri elemnek tekinti ezeket a boltozatcsöveket, és a Daciában más helyeken is kimutatott erős keleti hatásokkal magyarázza.¹¹⁰ Buday Árpád óta sem foglalkozott senki behatóbban a keleti eredetű boltozatcsövek problematikájával, noha a csákiigorbói lelőhelyen kívül azóta egyéb településen is kimutatták jelenlétüket és használatukat. A romániai kutatás a Severus-kori afrikai népelemek kulturális hozadékával magyarázza a boltozatcsövek daciai előfordulását és alkalmazását.¹¹¹

3. Régészeti anyagközlés, anyagfeldolgozás

Buday Árpád munkásságának talán legidősebb része a porolissumi kutatások mellett egyértelműen a régészeti anyagközléseihez és anyagfeldolgozásához kapcsolódik. Nem feltétlenül ezek tartalma vagy a néhol megfogalmazott újszerű értelmezése miatt, hanem főként a nagyon precíz, következetes és a részletekre nagy hangsúlyt fektető módszertana az, amely még ennyi idő távlatából is viszonylag korszerűnek mondható. Kortársaihoz képest meg egyenesen új műfajt teremtett. Anyagközléseinek súlyát nagyon jól felépített szerkezetük adják. Mindig a téma általános bevezeté-

¹⁰⁶ BUDAY 1914a, 59.

¹⁰⁷ A helyiségek funkcióját a sok széndarab, illetve a csatornába zuhant agyagedények alapján határozza meg (BUDAY 1914a, 58–59).

¹⁰⁸ BUDAY 1914a, 58, 59, 8 kép, 12. kép 9–10.

¹⁰⁹ Lásd LANCASTER 2015.

¹¹⁰ „És ezzel egy újabb támpontot nyerünk annak szemléltetésére, hogy Dacia területén a római kultúrát mily nagy mértékben járta át a keleti syriai befolyás” (BUDAY 1914a, 59).

¹¹¹ Lásd a potaissai *legiot*ábor fürdőjét (BĂRBULESCU 2004, 70–71) vagy az Apulumban feltárt egyik épület boltozatát (OTA-LASCU 2011, 213–214, Fig. IX. 1).

sével kezd, majd ezt tágabb és szűkebb történeti és régészeti kontextusba helyezi, amihez sok esetben talán „álszent” szabadkozás is társul. Ezt követi a leletek bemutatása, értelmezése, mely során gyakran szkeptikusan viszonyul egyes feltételezésekhez, és analógiák sorával igazolja értelmezését. A legvégén pedig, ahogy az tudományos közléseknél szokás, összefoglalja az eredményeit (7. tábla/1). Talán rendszerező személyiségének tudható be a régészeti anyag példás grafikus megjelenítése is. A leleteket nyersanyag szerint csoportosítja, és rövid, katalógusszerű leírásokkal, leltári számmal együtt mutatja be. A főként jó kontrasztú tárgyfotókból (és nem csak) álló táblákat (7. tábla/2–3) is hasonló módon rendszerezi, és minden esetben a méretarányt is jelöli. A kerámiatárgyak esetében tipikus régészeti műszaki rajzokat közöl az edények profiljáról (7. tábla/4).

Buday először az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának antik gyűjteményében lévő tárgyak módszeres és rendszeres közlését végzi el.¹¹² A leírások, elemzések alaposságából ítélve egyértelmű, hogy a hozzá legközelebb álló lelettípus a latin feliratos emlék, nem hiába adja ki kézikönyv formában a Római felirattan című művét.¹¹³ A legrészletesebb leírásokat, a legátfogóbb elemzéseket a feliratoknak szenteli összes írásában,¹¹⁴ melyek Buday időközben felhalmozódott tapasztalatáról és szaktudásáról árulkodnak. A feliratok közlése mellett főként a porolissumi feltárása során előkerült anyagot közli le,¹¹⁵ de külön tanulmányt szentel kerámiatárgyaknak,¹¹⁶ bélyeges tégláknak¹¹⁷ vagy bronzszobroknak,¹¹⁸ tehát mindenképp olyan leleteknek, amelyek szerinte különlegesebb jelentőséggel bírtak. Értelmezésük során minden egyes esetben pontosan rögzíti az előkerült darabok régészeti kontextusát, és több esetben az épületek helyiségeinek funkcióját az előkerült anyag alapján határozza meg.

A több mint száz síremléket, fogadalmi oltárt, építészeti elemeket és ennél is több egyéb anyagból készült kislelet közlésével foglalkozó munkásságát¹¹⁹ nincs lehetőség e tanulmány keretein belül vizsgálni annak teljesességében, ezért a továbbiakban csak olyan tárgyak, leletcsoportok interpretációját említem meg, melyek mind a mai napig hatással vannak az értelmezéseinkre.

A leggondosabb leletközlés kétségtelenül az 1908 és 1913 között folyó porolissumi ásatások anyagára jellemző.¹²⁰ Buday az 1908-as ásatásokról szóló beszámolójában még nem említi meg az előkerült leleteket, hanem egy évvel később, 1909-ben szentel egy külön tanulmányt az itt talált tárgyaknak.¹²¹ Az OL1 épületben előbukkant, egy szír íjász, Hameseus Alapata Kr. u. 120-ra keltezhető katonai elbocsátó okiratának (katonai diplomájának) részletes bemutatásával nyitja tanulmányát. A *numerus Palmyrenorum Porolissensium* alakulatban szolgáló leszerelt katona, *veteranus* diplomája, illetve az ugyaninnen felszínre hozott sas ábrázolású ezüst¹²²*insignia* alapján Buday a porolissumi *insula* ezen traktusát – legalábbis annak kezdeti időszakában – egy *veteranus* lakásának tartja.¹²² A katonai diploma feliratának korrekt értelmezése, illetve ez alapján a lakás feltételezhető tulajdonosának beazonosítása kiállta az idők próbáját, és a későbbi kutatók sem cáfolták állításait.¹²³ Bár a szóban forgó cikket szánta a porolissumi ásatásról előkerült tárgyak közlésének, az anyagközlés módszertanát és mélységét tekintve inkább a soron következő év ásatási beszámolója tekinthető fontosabb tanulmánynak. Annál is inkább, mivel ebben a cikkében próbálja a német *Einzelfunde* alapján a magyarban is meghonosítani a kisleletek fogalmát. Érdekes módon nem tükörfordítást végez, hanem az „ingó leletek” terminus alatt hivatkozik a kisleletekre, megkülönböztetve azokat az „ingatlan leletektől,” vagyis a nagyobb strukturális elemektől, mint amilyenek a falmaradványok.¹²⁴

Ebben az ásatási jelentésében nagyon részletesen és körültekintően elemez egy trónuson ülő párt ábrázoló terrakottaszobrot (8. tábla/1), melyet szintén az OL1-es épületben talált, akárcsak a katonai diplomát és a sast ábrázoló ezüst¹²⁵*insigniát*. Ebben az esetben viszont egy kis következetlen-

¹¹² BUDAY 1909a; BUDAY 1909b; BUDAY 1913a.

¹¹³ BUDAY 1914d.

¹¹⁴ BUDAY 1906; BUDAY 1913a; BUDAY 1916b.

¹¹⁵ BUDAY 1909d; BUDAY 1911.

¹¹⁶ BUDAY 1909b.

¹¹⁷ BUDAY 1909c.

¹¹⁸ BUDAY 1909a.

¹¹⁹ VINCZE 2014, 461.

¹²⁰ BUDAY 1909d; BUDAY 1911, 84–96; BUDAY 1914b, 79–86.

¹²¹ BUDAY 1909d.

¹²² BUDAY 1909d, 26–27.

¹²³ GUDEA 1989, 133–134.

¹²⁴ BUDAY 1911, 84.

¹²⁵ BUDAY 1911, 84–85.

séget is fel lehet fedezni Buday igen gondos gépezetében. Ez a tárgy, akárcsak a fent említett leletek, a legelső, 1908-as ásatásokból származik, de ő az 1909-ben előkerült tárgyaknál ismerteti (a jelentésben viszont már nem említi a tárgy megtalálásának idejét), miközben a külön az 1908-as leleteknek szánt cikkében csak említésszerűen hivatkozik rá,¹²⁶ mivel szándéka szerint ebből külön tanulmányt szeretett volna írni. Ha külön tanulmány nem is született, az újabb ásatások jelentésében hat oldalt szentel e tárgy értelmezésének, tehát szinte különálló tanulmányként is lehet olvasni ezt a részt a jelentésben belül.¹²⁷ Míg az 1908-as tárgyak közlésében lelőhelyének az OL1-es épület G lakószobáját adja meg,¹²⁸ ebben a jelentésben már a mellette lévő, *praefurnium*ot vagy a két épületrészt elválasztó, vízelvezető C helyiséget nevezi meg a tárgy előkerülési helyének.¹²⁹ Első látásra ez jelentéktelen tévedésnek tűnik, a tárgy funkciójának értelmezése szempontjából azonban egyáltalán nem mindegy. A trónoló férfit és egy nőt ábrázoló terrakottaszobrot Buday a görög Zeusszal és Hérával azonosítja, és a közelben előkerült katonai diplomával hozza összefüggésbe. Miután felvázolja annak lehetőségét, hogy a szobrocska a családi ősök kultuszához (*imaginem maioris*) vagy a császárkultuszhoz (császár és felesége) kapcsolódó emlék is lehetne,¹³⁰ amellet érvel, hogy az épületben élő leszerelt katona, *veteranus* házassági jogának a megtestesítője volt a szobor, mivelhogy Zeusz és Héra házastársi viszonya, illetve Héra mint a férjes asszonyok patrónusa a házasság szentségét hivatott jelképezni.¹³¹ Buday előtt senki nem foglalkozott ezzel a témával, noha három hasonló tárgy már ismert volt az Érem- és Régiségtár gyűjteményében (Apulum, Micia-Vecel, Ulpia Traiana Sarmizegetusa-Várhely).¹³² Elsőként ismerte fel a tárgytípus egyediségét, és azt is észrevette, hogy Dacia provincián kívül sehol máshonnan nem került elő hasonló lelet, Rómát kivéve, de ott is csak az etruszk emlékek között lehet hasonló tárgyakkal találkozni.¹³³ A római etruszk tárgyakkal való hasonlóságot pedig sajátosan magyarázza. A porolissumi tárgy esetében ragaszkodik ahhoz, hogy a trónoló pár a görög Zeusznak és Hérának felel meg, és nem a római Iuppiter és Iuno párosának, ezért ezt a társítást – és valószínűleg az erre a mintára kialakult ikonográfiát – sajátosan görögnek tartja. Véleménye szerint ezt a görög szokást csak az etruszkok vették át, ezzel is magyarázható a birodalom többi részén a hiánya. A látszólag logikusan kapcsolódó elmélet mai szempontból felettébb erőltetett, annál is inkább, mivel arra már nem tér ki fejtegetései során, hogy ha ennyire limitált volt ennek a görög szokásnak a recepciója a birodalomban, mivel magyarázható kizárólagos daciai jelenléte. Amint látható, értelmezésében nagy hangsúlyt kap az OL1-es épület feltételezett *veteranus* ház funkciója, a tárgy rendeltetését mondhatni erre a premisszára építi. Na már most, ha a lelet valóban a G helyiségből került elő, tehát a fűtött lakószobából, ahogy azt az 1908-as leletek közlésében olvassuk, akkor nagyobb bizonyossággal hihetünk Buday értelmezésének. Viszont, ha a szobrocska a két épületet (OL1 és OL2) elválasztó térből vagy *praefurnium*ból származik, megvan az esélye, hogy ez a tárgy másodlagos helyzetben került a helyiség betöltésébe, és akár máshonnan is származhatott. Az sincs kizárva, hogy közöttük semmiféle kapcsolat nem állt fenn.

Függetlenül a tárgy pontosabb előkerülési helyétől, Buday érdeme a kutatásában és értelmezésében vitathatatlan. Utána számtalan kutató kísérletezett a tárgy ikonográfiájának és funkciójának a megfejtésével, voltak, akik a gyógyító istenpárt, Aesculapiust és Hygeiát, voltak, akik az alvilági istenpárt, Plutót és Proserpinát vélték felfedezni bennük, de tekintették őket a Penatesek megjelenítésének is, sajátosan dák istenségeknek vagy a sokkal rejtélyesebb Domnus és Domna páros képi ábrázolásának.¹³⁴ A legújabb értelmezés szerint a kizárólag Dacia Superior urbánus lelőhelyeiről (városok, lakóházak stb.) előkerült terrakottaszobrokat Apulumban gyárthatták, feltehetően a Iuppiter és Iuno istenpárt ábrázolták, és az általuk megtestesített hivatalos római vallás szimbólumai voltak a házi *lararium*okban.¹³⁵ Ez a fajta értelmezés pedig nem áll annyira távol Buday elképzelésétől...

¹²⁶ BUDAY 1909d, 30.

¹²⁷ BUDAY 1911, 84–90.

¹²⁸ BUDAY 1909d, 30.

¹²⁹ BUDAY 1911, 85.

¹³⁰ BUDAY 1911, 88–89.

¹³¹ BUDAY 1911, 90.

¹³² BUDAY 1911, 86.

¹³³ BUDAY 1911, 86–87. Megemlíti a nyugati provinciákban található trónuson ülő istenpárokat is, de helyesen felismeri, hogy azok a kelta vidék Mercurius és Rosmerta páros ábrázolásainak tekinthetők. Az analógiák hiányának tárgyalása során hangsúlyozza, hogy a számos szakmunka egyikében sem talált hasonló leletet, sőt az általa meglátogatott 30 németországi múzeumban egyáltalán nem találkozott a porolissumi tárgyra hasonlító példánnyal.

¹³⁴ Lásd OTA 2017, 343–344.

¹³⁵ OTA 2017, 347.

Ugyanebben a régészeti jelentésben egy kerámiatárggyal kapcsolatban is sikerült a félreértéseket eloszlatnia, és a felhasznált analógiák alapján helyesen határozta meg a funkcióját, bár érvelése ebben az esetben is mosolyt csal az arcunkra.¹³⁶ A kisméretű, csótalpas, széles peremű tárgy (8. tábla/2) a leltárkönyv bejegyzésében sótartóként szerepelt, és valószínűleg ez a funkció általánosan elterjedt lehetett, hiszen az amúgy Budayhoz hasonlóan precíz Cserni Béla is használja az apulumi leletek leírásánál.¹³⁷ Bár a továbbiakban az analógiák alapján meggyőzően bizonyítja a tárgy eredeti használatát, a sótartó funkciót csupán a tárgy egyszerűsége és anyagának olcsósága miatt veti el: „Ezt a meghatározást azonban soha sem tartottuk elfogadhatónak. Nem pedig azért, mert a sónak a római családi életben sokkal nagyobb cerimonialis jelentősége van, semhogy annak tartására ilyen egyszerű, a legértékeltenebb anyagból készült edényt használtak volna. Azt hisszük, hogy a sótartónak fém-ből vagy legalább *terra sigillata*-ból kellett készülnie szegényebb családoknál is, a módosabbaké pedig mindenesetre nemes fémből volt.”¹³⁸ A galliai és rheinzaberni minták alapján Buday szerint a tárgyat a kerámiagyártásnál használták, és „alapzatként” működött. Erre tették a kiégetendő edényeket a kemencében, hogy ne érintkezzenek közvetlenül a forró padozattal. Az analógiákat Buday a *terra sigillata* kutatás meghatározó corpusaiból, J. Déchelette a galliai fazekasság díszített edényeit bemutató¹³⁹ és W. Ludowici rheinzaberni *terra sigillata* műhelyek bélyegzőivel foglalkozó monográfiáiból meríti,¹⁴⁰ melyek csupán pár évvel cikkének publikálása előtt jelentek meg. Ez arra utal, hogy Budaynak cikkei megírása során hozzáférése volt az akkori legfontosabb és legújabb szakirodalomhoz is, amelyet nagyon szelektíven és csak alkalomadtán, de felhasznált.

Agyagedényeknek ritkán szentel külön tanulmányt Buday. Az apulumi (vö. portusi) egyedi, hordó alakú edényt viszont elég különlegesnek tartotta ahhoz, hogy külön foglalkozzon vele (8. tábla/3).¹⁴¹ A porolissumi tárgyak viszonylag objektívebb értelmezésével szemben a számos analógia bemutatása után Buday a darabnak „szüreti vagy más vallásos czeremóniák” során használt kultikus edény funkciót tulajdonított csupán a hordóformából kiindulva, minden komolyabb és alapos érvelés nélkül.¹⁴²

Az anyagközléses cikkei közül mindenképp figyelmet érdemel az egyik legszebb és legjobb minőségű daciai római bronzszobornak szentelt tanulmánya.¹⁴³ A Potaissa római városából (mai Torda/Turda) származó Venus-szobor vásárlás útján került az Érem- és Régiségtár Gyűjteményébe, és rögtön a gyűjtemény egyik emblematis darabjává vált. Buday nagyon aprólékosan írja le a telt idomú, fején diadémot viselő, bal kezével nemi jegyeit eltakaró istennőszobrot, kitér a tárgy lelőköörülményeire, és az istennő testrészeit egyenként elemzi. Többi anyagközlésével ellentétben a szobrot bemutató tanulmánya inkább tekinthető egy alapos művészettörténeti munkának, mint régészeti anyagfeldolgozásnak. A szobor elemzésénél elsősorban az arányrendszert vizsgálja, és stílár szempontból elemzi a különböző testrészeket.¹⁴⁴ Egyáltalán nem tárgyalja a szobor készítés helyét, a stílár jegyek alapján beazonosítható eltérő kulturális közeget. A műhelykérdést is csak a készítés technikára korlátozza.¹⁴⁵ Helyesen ismeri fel, hogy ikonográfiai szempontból a tordai szobor leginkább a knidoszi Aphrodité módosított másának tekinthető mind az arányrendszer, mind a testtartás elemei alapján.¹⁴⁶ Az alapos művészettörténeti elemzést azonban helyenként beárnyékolják Buday pragmatikus személyiségéből eredő, mai szemmel mókás megállapításai, érvrendszere. A szobor arcán felfedezhető visszafogott mosolyt illetően szerinte „...az szokott ilyen csendesen, lehelletszerűen mosolyogni, a ki gondolatával megelégedett.”¹⁴⁷ A szobor testtartásában rejlő drámai feszültséget pedig az istennő félelmével magyarázza: „Szemléletükön az ember szinte látja a test ideges mozgását, a félelem miatt, valamint az sem marad titok, hogy az istennő tudja, hogy lehet félnie. Természetes tehát, hogy bájait, a mennyire lehet eltakarja.”¹⁴⁸ Az istennő hiányzó jobb karjában Buday szerint semmiképp sem tarthatott tükröt,

¹³⁶ BUDAY 1911, 86, 94, 22. kép.

¹³⁷ BUDAY 1911, 94, 1. jegyzet.

¹³⁸ BUDAY 1911, 94.

¹³⁹ DÉCHELETTE 1904.

¹⁴⁰ LUDOWICI 1901–1905.

¹⁴¹ BUDAY 1909b.

¹⁴² BUDAY 1909b, 303.

¹⁴³ BUDAY 1909a.

¹⁴⁴ BUDAY 1909a, 148–149.

¹⁴⁵ A szobor készítés technikáját csupán a tanulmány utolsó bekezdésében említi meg. A megtaláló által kifúrt bal lábon a fúrás eredményeként agyagpor hullt ki, ami alapján Buday a viaszveszejtő bronzöntési technika alkalmazását vélte felfedezni (BUDAY 1909a, 153).

¹⁴⁶ BUDAY 1909a, 151.

¹⁴⁷ BUDAY 1909a, 147.

¹⁴⁸ BUDAY 1909a, 147.

mivel „...a tükör az arcot eltakarja a szemlélő elől. Már pedig egy Aphroditének sem ambíciója az, hogy szép arcát ne lássák, annál kevésbé a művészek.”¹⁴⁹ A női alak jellegzetes frizúrája alapján Buday a szobrot Kr. u. 1. századra, esetleg a 2. század elejére keltezi.¹⁵⁰

Buday nem tudhatta, hogy ennek a műalkotásnak a minőségét, részletgazdaságát és helyes arányrendszerét mind a mai napig nem sikerült felülmúlnia egyetlen később előkerült bronzszobornak sem. A tárgyat a szakirodalom Dacia provincia egyik legjobb minőségű művészeti alkotásának tartja, rendszeresen szerepelt kiállításokon, könyvborítókön és a római anyagi kultúra egyik legidézettebb műtárgyává vált a tartomány kutatásában.¹⁵¹ A mai kutatás alapvetően elfogadja Buday leírását, és inkább a régészeti szempontból érdekesebb műhelykérdésre fekteti a hangsúlyt. Lucia Teposu-Marinescu szerint az analógiák alapján a szobrot kis-ázsiai, feltehetően szíriai műhelyben készítették. Erre utal a teltebb idomú testtömeg, illetve a kis-ázsiai Aphrodité-ábrázolásokra jellemző diadém (*stephanē*) is. A frizura alapján a román kutatónő a szobrot a Kr. u. 1. század második felére keltezi.¹⁵²

4. Következtetések

Nehéz összegezni Buday Árpád szerteágazó erdélyi munkásságát, hiszen már életében megosztó személyiség volt, kutatási eredményei pedig úgy tudtak mindvégig meghatározó érvényűek maradni, hogy közben Buday Árpád, a régész szinte teljesen feledésbe merült. Nehéz megtalálni a magyarázatát annak, hogy, noha ő volt az erdélyi magyar római koros kutatás legtermékenyebb szakembere a 20. század legelején, közölt publikációinak száma messze meghaladta Pósta Béla tanítványainak közleményeit, és cikkeiben egy nagyon erős, határozott szemléletmódról tesz tanúbizonyságot, miért nem tudott neve és személye annyira meghatározóvá és klasszikussá válni, mint Torma Károlyé vagy Roska Mártoné. Pedig minden adott volt a hírnévhez: korszakalkotó ásatások (lásd Porolissum, *villa*-ásatások), elsőként leközölt jelentős leletek (trónoló istenpárt ábrázoló terrakottaszobor, a potaissai Venus-szobor, feliratok, katonai diploma Porolissumból stb.), alapos epigráfiai tanulmányok (Római felirattan című könyve, feliratközlései), példás alaposággal megírt és precíz módszertant használó anyagközlések (a porolissumi ásatások leletanyagának értelmezése). Emellett ő volt Pósta Béla hivatalosan megnevezett utódja, egyetemi tanár, a Római Birodalom egyes tartományait (Németország, Albánia, Görögország, Törökország területén fekvő egykori római tartományokat stb.) meglátogató és tanulmányozó, alapos és tapasztalt kutató, majd később a szegedi egyetem bölcsészkarának dékánja. És mégis, valahogy nem sikerült meghatározó római koros régésszé válnia, noha mind a mai napig kutatók rendszeresen idézik porolissumi eredményeit, az általa kiásott és leközölt *villa*épületeket azóta sem kutatta régészetileg senki.

Kutatási módszertana egyértelműen túlmutatott korán, ásatási jelentései egytől egyig a teljességre törekedtek, a téma alapos bevezetésétől kezdve az aprólékos leírásokon, analógiák idézésén, a kételkedő értelmezésen át egészen a példás, méretarányos helyszínrajzokig, tárgyfotókig (vö. a porolissumi, magyarosdi, kistarcsai és csákgorbói ásatások jelentéseivel). Azon kevesek egyike volt, aki az ásatásokról származó leletanyagot kulcsfontosságúnak tartotta az épületek értelmezésénél, és a leletanyagot lehetőség szerint mindig a régészeti stratigráfia alapján írta le. Az anyag alaposabb ismerete és értelmezése nélkül például lehetetlen lett volna a porolissumi *insula* egyik épületét (OL 1) veteránlakásként értelmezni, és a többi lelet eltérő kronológiájának figyelembevétele nélkül a különböző építési fázisokat elkülöníteni. Ez a fajta precizitás és közlési forma sok esetben még ma is példaértékű, és sokszor a modern ásatási jelentések is jócskán elmaradnak Buday teljességre törekvő közléseitől. Ennek ellenére a jól felépített és megszerkesztett, következetes érvrendszerrel kísért tanulmányainak értékét sokszor csökkentik Buday indulatos, cinikus, néha kioktató megjegyzései, amelyeket azoknak a kutatóknak címezett (vö. a Téglás István *vicus*elmélete ellen való fellépésével vagy Téglás Gábor rosszul értelmezett téglabélyegeiről szóló tanulmányával), akikkel nem értett egyet, vagy akik bírálták az ő stílusát, elméleteit (vö. az albániai beszámolójának tudományos fogadtatásával). Ehhez az impulzív és önérzetes, racionális személyiséghez társult ugyanakkor egy naiv pragmatizmus is, amely jól felépített érveléseit észrevétlenül teszi jelenlegi megítélésünk szerint

¹⁴⁹ BUDAY 1909a, 148.

¹⁵⁰ BUDAY 1909a, 152.

¹⁵¹ TEPOSU-MARINESCU 2003.

¹⁵² TEPOSU-MARINESCU 2003, nr. 96.

nevetség tárgyává (vö. a sőtartónak tartott kerámiaedény funkciójának elvetésével vagy a Venus-szobor leírásával stb.). Valószínűleg csak mai szempontból tűnnek ezek a következtetések naivnak, és igazából Buday csak a saját kora társadalmi viszonyainak és szokásainak szűrőjén keresztül értelmez. Ezek a társadalmi beidegződések annyira erősek műveiben, és annyira szubjektív hangnemet ütnek meg, hogy képesek az ásatási eredmények értelmezését erősen elferdíteni. Itt elsősorban a villakutatásban visszatérő toposzra gondolok. A magyarosdi, csákgigorbói vagy kistarcsai villák esetében az épületrészek funkcióját társadalmi alapon értelmezi. Az „urasági” és „cseléd-”lakások elkülönítése kötelező téralakító elvként lép fel az interpretációkban. Az általában legkisebb, és kötelező módon a konyha szomszédságában található helyiségek szolgálnak mindig az általa csak „cselédeként” emlegetett rabszolgák számára.

Buday kutatásaiban saját korának társadalmi viszonyrendszerén túl szinte teljesen immunis a korban divatos témákkal szemben (vö. romanizáció, imperializmus, őslakosok viszonya a hódítókkal stb.), hacsak a *limes* vizsgálatát, illetve a feliratok tanulmányozását nem tekintjük a klasszikus 19. századi német pozitivisták tudomány hajtásainak. Ez nem magyarázható azzal, hogy Buday kevésbé ismerte és használta korszakának meghatározó munkáit, sőt anyagközléseiben és ásatási jelentéseiben a legújabb és legfajszínűsabb német szakirodalmat használja (például Th. Mommsen, W. Ludowici, L. Jacobi, J. Déchelette műveit). Tanulmányai alapján Buday nagyon pragmatikus személyiség lehetett, ízig-vérig pozitivisták kutató, aki hitt az aprólékos munka eredményében, a lineáris szerkezetben, a biztos és határozott válaszokban. Ehhez nagymértékben hozzájárult klasszikus műveltsége, melynek egyes toposzai általános mintaként szolgálnak műveiben. Ilyen toposz a klasszikus mediterrán háztípus *atriuma*, mint a római lakóházak központi térszervező egysége, melyet minden esetben erőltetetten bár, de elkülönít a daciai lakóházak és villák építészeten belül. Ebben a racionalista és empirikus kutatói habitusban általánosabb vagy mélyebb kérdésfelvetéseknek nem volt helyük. Helyette minden egyes kutatását, ásatását, az Érem- és Régiségtár gyűjteményében lévő tárgyakat példásan, korrekt módon közli. Ha az elméletben és a rejtett, mélyebb összefüggésekben nem is, a módszertanban mindenképpen maradandót alkotott.

Buday eredményei jóval túléltek a régészt, és az idő az ő módszertanát igazolta. A porolissumi kutatásai még mindig, ennyi év távlatából is meghatározók. Az *insula* épületeinek felfedezése vagy a középkori meszesi kolostor beazonosítása a környéken tudománytörténetileg felbecsülhetetlen jelentőségű, a későbbi, modern technikával végzett kutatások is igazolták éles megfigyeléseit. A magyarosdi, kistarcsai és csákgigorbói villák alaprajzait és leírásait pedig szinte változtatás nélkül közlik a kutatók, eredményeit nem vonják kétségbe. Igaz, az ő ásatása után nem is történtek újabb feltárások a villák területén.

Összegezve elmondható, hogy Buday Árpád, bár nem volt és nem is vált a maga idejében a legmeghatározóbb régészek egyikévé, daciai római koros kutatásai mindenképp alapvetőek, időtállóak és még most is nagymértékben korszerűek. Sokan és sokat tanultunk tőle, és azt hiszem, írásainak precíz és korrekt stílusa a jövőben is számos kutatót fog segíteni pályája során.

IRODALOM

BAIRD, J. A.

2014 *The Inner Lives of Ancient Houses. An Archaeology of Dura-Europos*. Oxford.

BĂRBULESCU, C.

2004 *Arhitectura militară și tehnica de construcție la romani*. Cluj-Napoca.

BUDAY Á.

1906 Két római feliratos kő Enlakáról. *ErdMúz* 23. 132–133.

1908 Porolissumból. Jelentés az 1908. június 10-től július 4-ig végzett ásatásokról. *ErdMúz* 25. 337–348.

1909a Vénus-szobor régiségtárunkban. *ErdMúz* 26. 146–153.

1909b Egy római kori edényünk alakjáról. *ErdMúz* 26. 300–303.

1909c Daciai katonai bélyegek. *ErdMúz* 26. 303–305.

1909d Porolissumból. A napfényre került leletek ismertetése. *ErdMúz* 26. 26–34.

- 1911 Porolissumból. Jelentés az 1909. év nyarán végzett ásatásokról. *Dolgozatok* 2. 70–105.
- 1912a Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. *Dolgozatok* 3. 1. 74–98.
- 1912b Vannak-e limes-maradványok a Meszesen? *Dolgozatok* 3. 1. 99–120.
- 1913a Kiadatlan római feliratos emlékek. *Dolgozatok* 4. 94–109.
- 1913b Római villák Erdélyben. *Dolgozatok* 4. 109–165.
- 1914a Római ház maradványai Csákigorbón. *Dolgozatok* 5. 45–66.
- 1914b Porolissumból I. Az 1913 nyarán Porolissum romjai közt végzett ásatások. *Dolgozatok* 5. 67–94.
- 1914c Porolissumból II. Limesmaradványok Porolissum környékén. *Dolgozatok* 5. 94–108.
- 1914d *Római felirattan*. Kolozsvár.
- 1915 Porolissumból. Jelentés az 1914. évi munkálatokról. *Dolgozatok* 6. 51–111.
- 1916a Szórványos római kori emlékek Erdélyből. *Dolgozatok* 7. 1. 27–133.
- 1916b Római kori kőemlékeinkből. *Dolgozatok* 7. 2. 71–99.
- 1919 Régészeti kutatás Albániában. *Dolgozatok* 9. 1. 1–108.
- CLARKE, J. R.
- 2014 Domus. Single Family House. In: Ulrich, R. B. – Quenemoen, C. K. (eds.): *Companion to Roman Architecture*. Malden, 342–362.
- DÉCHELETTE, J.
- 1904 *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine (Narbonnaise, Aquitaine et Lyonnaise)*. Paris.
- FREEMAN, P. W. M.
- 1997 Mommsen through Haverfield: the origins of Romanization studies in the late 19th-c. Britain. In: Mattingly, D. (ed.): *Dialogues on Roman Imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. Journal of Roman Archaeology, supplementary series/International Roman Archaeology 23. Portsmouth, 27–50.
- GUDEA, N.
- 1989 Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman I. *ActaMP* 13. Zalău.
- 2008 Așezări rurale în Dacia romană (106-275 p.Chr.). *Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman*. Oradea.
- LANCASTER, L.C.
- 2015 *Innovative Vaulting In The Architecture Of The Roman Empire. 1st to 4th Centuries CE*. Cambridge.
- LIPOVICS T. – PETROVSZKI J. – KUDÓ I. – PÁNCZÉL SZ. – DOBOS A. – VASS L. – LENKEY L. – BAJUSZ I.
- 2009 Domborzati modell alkalmazása egy Porolissumban végzett régészeti célú mágneses mérés feldolgozásában és értelmezésében. *Archaeometriai Műhely* 2009. 2. 31–42.
- LUDOWICI, W.
- 1901–1905 *Stempel-Bilder Römischer Töpfer aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern*. München.
- MITROFAN, I.
- 1973 Villae rusticae în Dacia Superioară I. *ActaMN* 10. 127–150.
- OPREANU, C. I. – LĂZĂRESCU, V.-A.
- 2016 The province of Dacia. In: Opreanu, C. I. – Lăzărescu, V.-A. (eds.): *Landscape Archaeology on the Northern Frontier of the Roman Empire at Porolissum. An interdisciplinary research project*. Cluj-Napoca, 49–114.
- OTA, R.
- 2017 Clay Statuettes Of Male And Female Paredros From Roman Dacia. *AAH* 68. 339–350.

OTA, R. I. – LASCU, I.

- 2011 Cercetări arheologice în canabae legionis XIII Geminae municipium Septimium Apulense – sectorul estic. Archaeological researches in canabae legionis XIII Geminae municipium Septimium Apulense-the eastern area. *ActaMP* 33. 201–220.

PÁNCZÉL SZ. – VASS L.

- 2017 Buday Árpád (1879–1937). Egy élet Róma „bűvöletében”. *Szeged*, november. 86–89.

PETRUȚ D.

- 2015 Dialogul imperiilor. Interferențe ideologice în cercetarea Daciei romane în perioada monarhiei austro-ungare (1867–1918). In: Dobos A. – Petruț D. – Berecki S. – Vass L. – Pánczél Sz. P. – Molnár-Kovács Zs. – Forisek P. (eds.): *Archaeologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani Bajusz*. Opitz Archaeologica 8. Cluj-Napoca-Târgu Mureș-Budapest, 391–400.

ROSKA M.

- 1911 Római kori villa Dezmér határában. *Dolgozatok* 2. 1. 106–110.
1915 Rómaikori villa Ajtón (Kolozs vm.) határában. *Dolgozatok* 6. 1. 48–50.

SMITH, J.T.

- 2002 *Roman Villas. A Study in Social Structure*. London–New York.

TAMBA, GH. D.

- 2008 *Așezarea civilă (vicus militaris) a castrului mare. Observații în legătură cu așezările civile ale castrelor de trupe auxiliare din Dacia Porolissensis*. Cluj-Napoca.

TORMA K.

- 1880 *A limes Dacicus felső része*. Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből 9. 2. Budapest.

VINCZE Z.

- 2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Posta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár.

ZAMARKOUPİ, M.

- 2014 Private Villas: Italy and the Provinces. In: Ulrich, R. B. – Quenemoen, C. K. (eds.): *Companion to Roman Architecture*. Malden, 363–380.

WEBIRODALOM

BAJUSZ, I. – DOBOS, A. – GĂZDAC, A. K. – GUDEA, N. – IOV, C. I. – MUSTAȚĂ, S. – PÁNCZÉL, SZ. P. – TAMBA, D. GH. – VASS, L.

- 2008 Moigrad–Porolissum, Jac, Comuna: Mirșid, Creaca, Județ: Sălaj, Punct: Pometul Moigradului și al Jacului, Ursoieș: <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=4045> (a letöltés dátuma: 2019.04.12.)

POPA, D.

- 2002 Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică: <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/popa/repertoriu%20a.htm> (a letöltés dátuma: 2019.04.12.)

SAS P.

- 2017 Buday Árpád szülőföldjének szerepe munkásságában. *Szabadság* 2017. május 24: <http://szabadsag.ro/-/buday-arpad-szulofoldjenek-szerepe-munkassagaban> (a letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

ȚEPOSU-MARINESCU, L.

- 2003 Statuete antropomorfe de bronz din Dacia: http://www.cimec.ro/arheologie/Statuete_bronz/index.htm (a letöltés dátuma: 2019. 04. 12.)

THE ROMAN AGE RESEARCH OF ÁRPÁD BUDAY IN TRANSYLVANIA (Abstract)

Árpád Buday was one of the most important Roman archaeologists at the rise of the archaeological research in Transylvania in the beginning of the 20th century. The results of his very diverse activity are mostly accepted by scholars even today; his works are constantly cited in scientific papers. This article tends to explore and determine the scientific profile of this very productive scholar, and meanwhile, to highlight the impact of the social, political and cultural ideologies of his own era on his studies and scientific outputs.

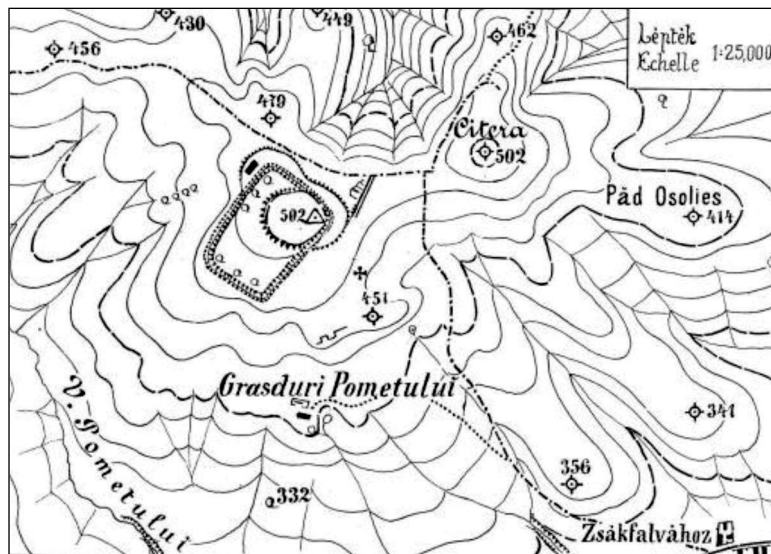
Prior to 1924, the date of his emigration to Szeged, Hungary, following the annexation of Transylvania to Romania, his archaeological field investigations in Transylvania were focusing on four different domains. He was best-known in his own age for his landmark research related to the Roman *limes* in Dacia. His results in this domain, however, are not discussed here, since a separate article deals with them in the same volume.

What is very relevant from the perspective of my investigation, is the fact that he was the first archaeologist who has carried out modern and very systematic excavations on Roman *villa* sites (Mănerău, Hunedoara County: Pl. 4; Apahida/Tarcea Mică, Cluj County: Pl. 5; Gârbou, Sălaj County: Pl. 6). No later excavations were undertaken at these sites since his investigations, so his results are the only evidences of Roman *villa* culture at these parts of the province.

Beside the *villas*, Buday is mostly renowned for his pioneer researches in Porolissum (Moigrad, Sălaj County). Although many attempts have been done prior Buday's activity to identify the Roman settlement Porolissum known from inscriptions, he was undoubtedly the first scholar who managed to localize it, and to reconstruct some basic chronological and topographical aspects of the Roman settlement. His excavations carried out in 1908, 1909, and 1913 in a presumed *insula* of the city were among the most meticulous ones in that period (Pl. 1–3). Later excavations near his site using modern technology (geomagnetic surveys) have also confirmed the assumption of Buday regarding the existence of the medieval Saint Margaret monastery (11th–12th c.) at Meseş (excavations from 1915), which has been known only from written documents (Pl. 3). The consecutive campaigns at this site delivered a large quantity of small finds which were published in a very professional manner. Find context, precise dimensions, analogies, spatial distribution were all mentioned in these reports. Hence, his small find publications meet even the requirements of our modern standards. Buday's fourth main research domain is, without any doubt, the Roman small find processing. He has published not only the finds recovered during his own excavations, but also pieces of the rich Numismatic and Archaeological Collection of the Transylvanian Museum Society in Cluj (Pl. 7–8).

As a citizen of the Austrian-Hungarian Monarchy, his working method and approach is totally positivist, as many of other scholars of his age at the turn of the 20th century. From his footnotes and references it is obvious that his formation and education is related to the German-Austrian education system. Most of his references, analogies for constructions and small finds are taken from German literature. It is very interesting, though, that Buday is totally indifferent to the trends and subjects which have dominated the discourse of historical and archaeological studies of the Roman Age in his time, such as Romanization, for instance. He does not reflect on cultural processes and is not interested in the possible acculturation of the local population, either. Instead, he projects the social and cultural structures of his own age to the Roman realities. His interpretations on the architectural elements, for instance, are totally defined by these. A reoccurring element in the planimetry of the buildings unearthed by him is the delimitation of the so-called "manor" and "servant" part of the constructions (he consequently calls Roman slaves "servants", just like in his own age). The classification of building parts based on social aspects is so deeply set that he determines the function of other rooms according to these categories. The other scholarly cliché he uses frequently in his interpretations, is the forced identification of the *atrium* in the case of provincial habitual buildings or *villas* which could be due to his classical formation.

Árpád Buday may not be the most influential Roman archaeologist in the first half of the 20th century, his excavations carried out in Transylvania are all exploratory investigations though. His results in the topography of Porolissum or in the architecture of *villas* in Transylvania, not to mention his find publications are impossible to ignore today. Despite his humorous interpretations in some cases, his results turned to be surprisingly correct.

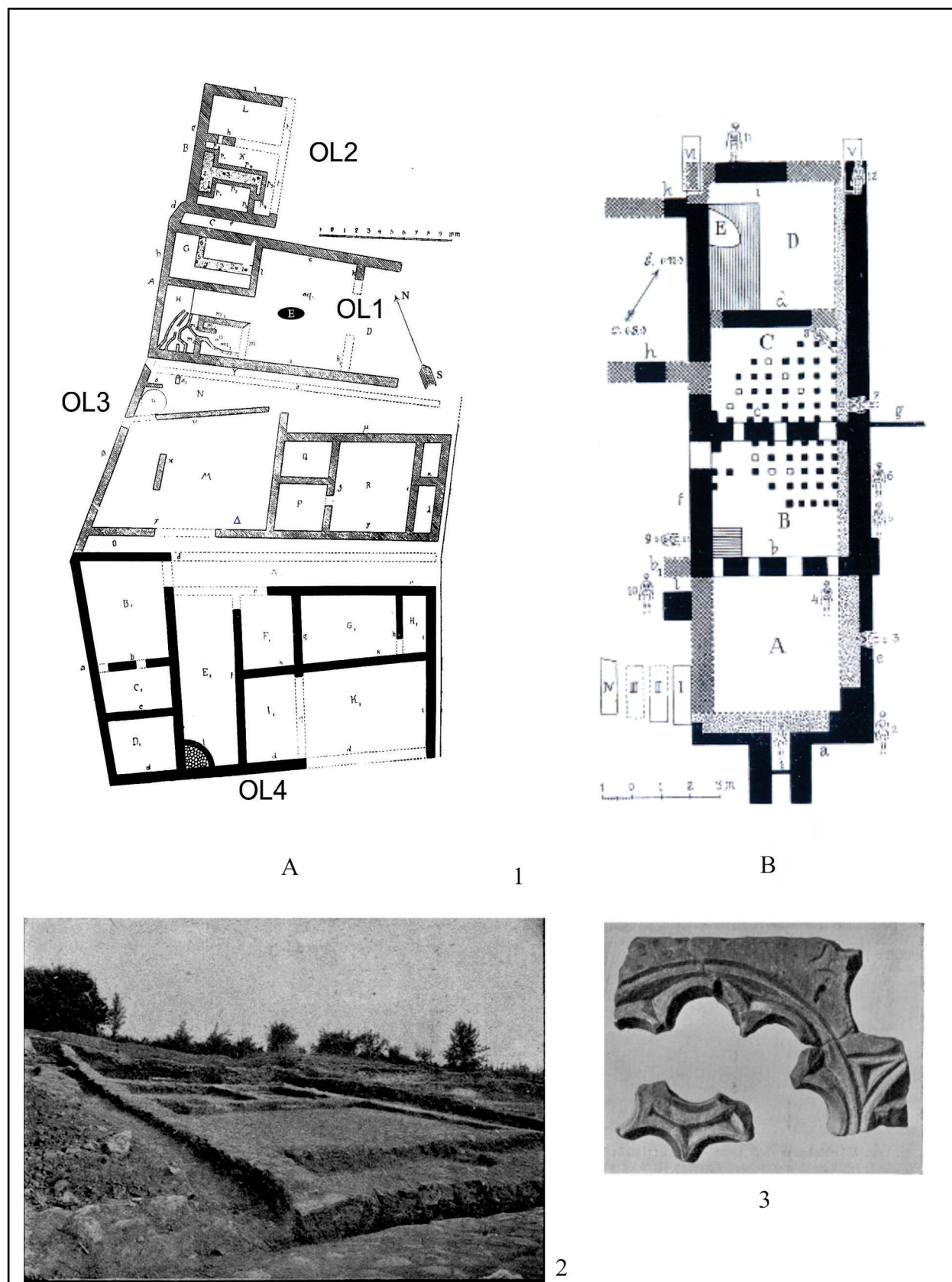
1

2

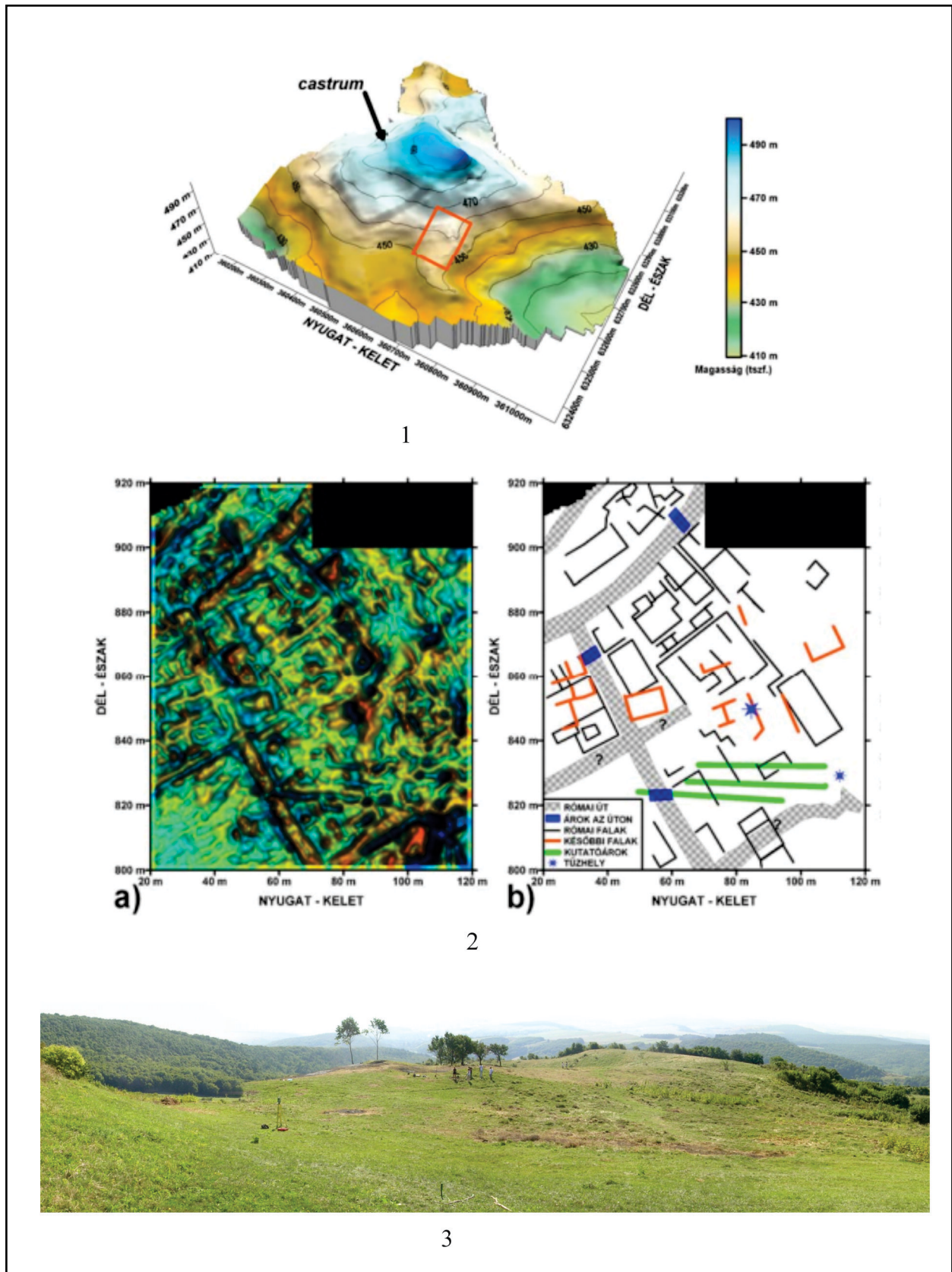
1. tábla 1: Porolissum topográfiája a Pomet-dombi erőddel (BUDAY 1915, 1. kép); 2: A porolissumi lelőhely ma: 1. vámépület, 2. szentélyek, 3. segédcsapattábor (Citera-domb), 4. segédcsapattábor (Pomet-domb), 5. vicus és municipium, 6. középkori temető, 7. amfiteátrum, 8. forum, 9. római temető (Ursoieș-domb) (PÁNCZÉL-VASS 2017)

Pl. 1. 1: The topography of Porolissum with the the plan of the auxiliary fort from the Pomet-hill;
2: The site of Porolissum today: 1. custom house, 2. sanctuaries, 3. auxiliary camp on the Citera-hill,
4. auxiliary fort on the Pomet-hill, 5. vicus and municipium, 6. medieval cemetery, 7. amphitheatre,
8. forum, 9. Roman cemetery (Ursoieș-hill)

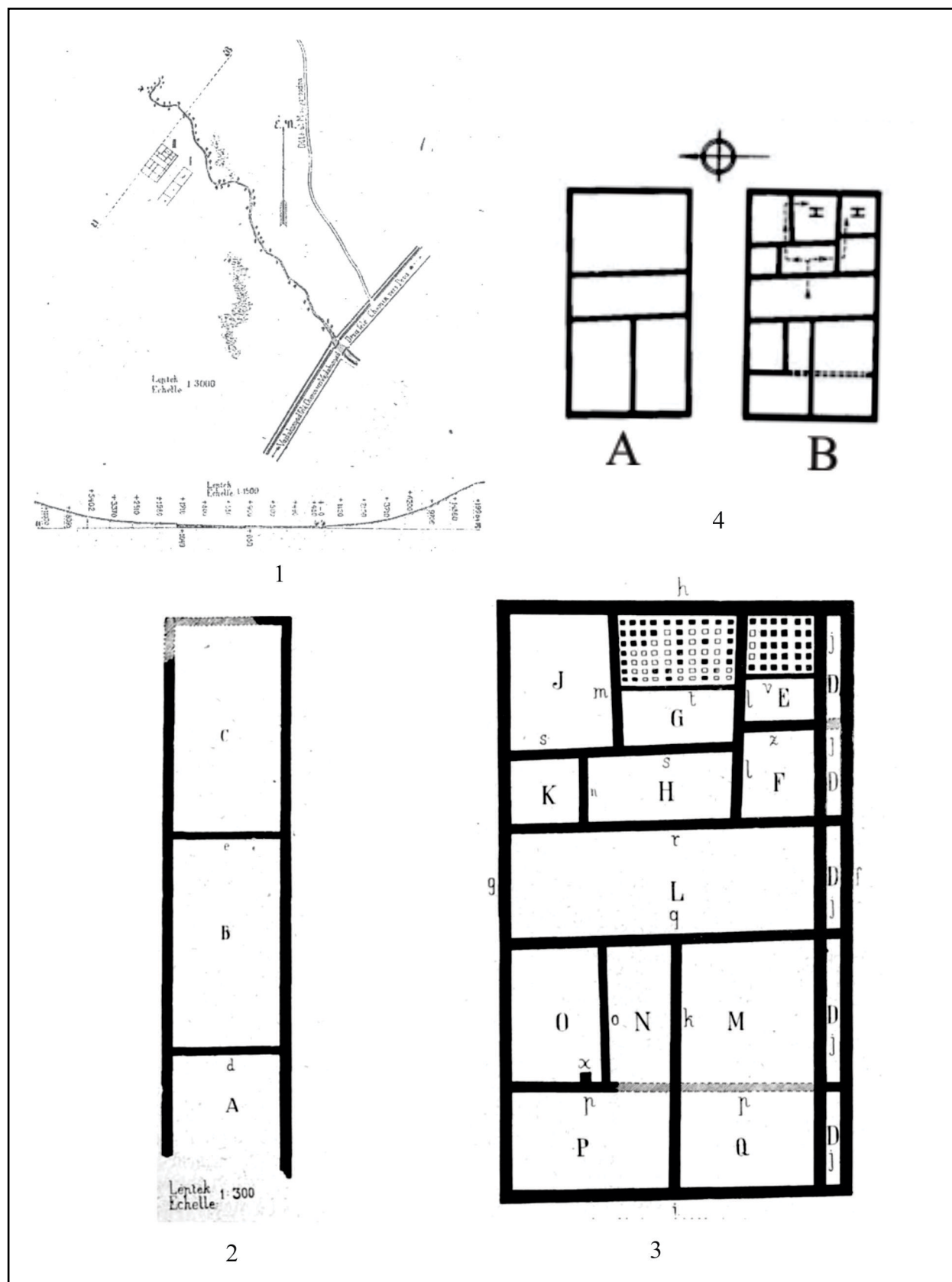
2. tábla 1: A Porolissumban 1908 és 1914 között feltárt épületek alaprajza. A – egy több épületből álló *insula* alaprajza (BUDAY 1914b, 1. kép), B – a Buday által 1914-ben feltárt római épület és középkori temetőrészlet (BUDAY 1915, 2. kép); 2.: az OL 3 épület feltárás közben (BUDAY 1911, 2. kép); 3.: gótikus ablakrózsza-töredék az 1B épületből (BUDAY 1915, 20. kép)

Pl. 2. 1: Plan of the buildings unearthed in Porolissum between 1908 and 1914. A – plan of an *insula* composed of multiple dwellings, B – Roman building and medieval cemetery part unearthed by Buday in 1914; 2: building OL 3 during excavation; 3: Gothic rose window fragments from building 1B

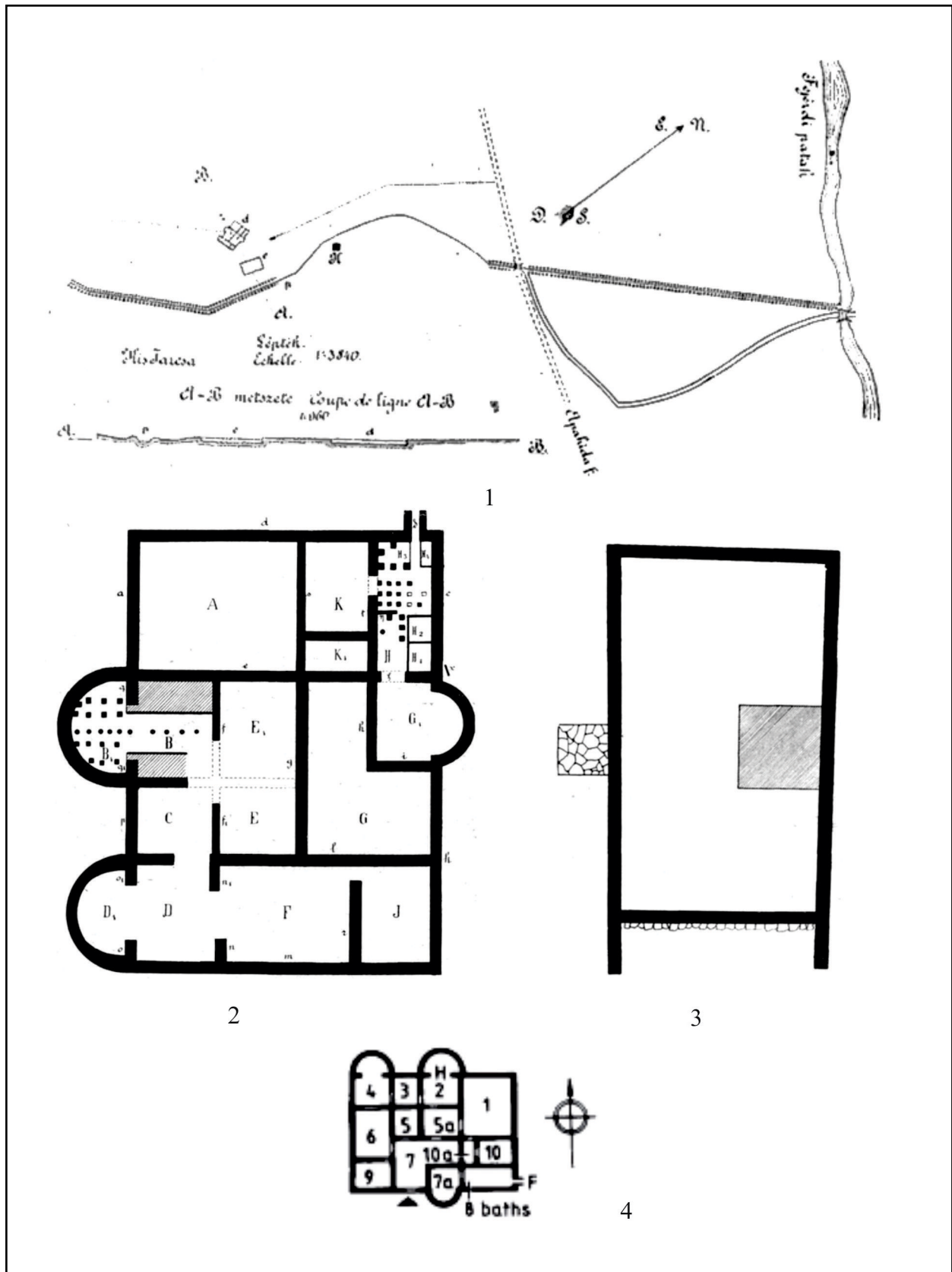

3. tábla 1: A porolissumi *castellum* környékének digitális terepmodellje. A négyzet a Buday ásatási helyszíneit is magában foglaló területet jelöli, ahol 2008-ban geomágneses mérések folytak (LIPOVICS ET ALII 2009, 2. ábra a); 2: A-B. A geomágneses mérések eredményei (A) és azok régészeti értelmezése (B) (LIPOVICS ET ALII 2009, 7. ábra a-b); 3: Buday ásatási helyszíne ma (fotó: Pánczél Szilamér)

Pl. 3. 1: Digital terrain model of the region around the military camp in Porolissum. The rectangular sign marks the territory where geomagnetical surveys have been carried out in 2008, including the sites of Buday; 2: Results of the geomagnetical surveys (A) and their archaeological interpretation (B); 3: The archaeological site of Buday today (photo: Szilamér Pánczél)

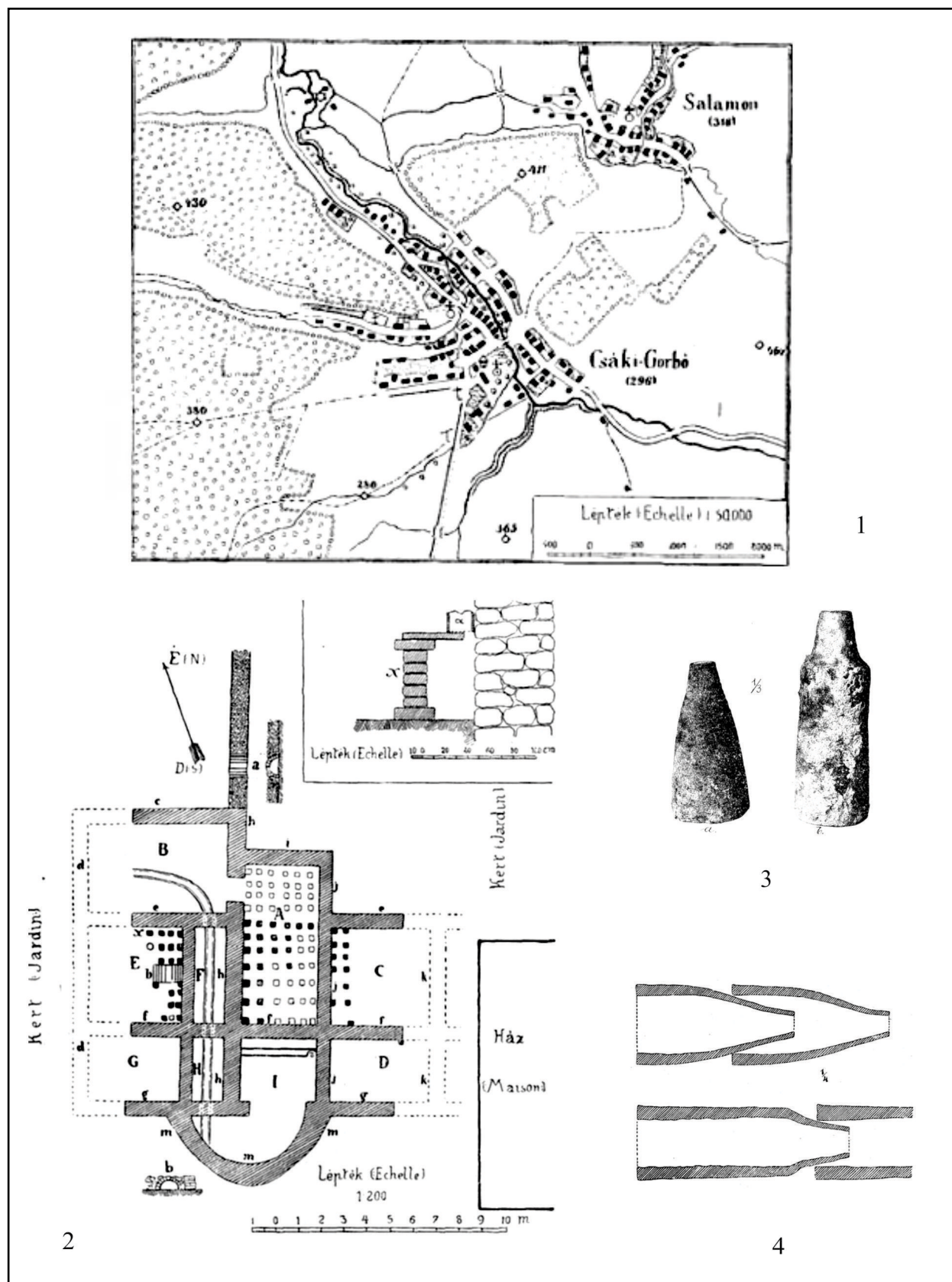

4. tábla 1: A magyarosdi villa helyszínrajza (BUDAY 1913b, 2. kép); 2: az I. számú épület alaprajza (BUDAY 1913b, 3. kép); 3: a II. számú, ún. „urasági lakás” alaprajza (BUDAY 1913b, 4. kép); 4: A-B. A magyarosdi villa két építési fázisa J. T. Smith értelmezése alapján (SMITH 2002, Fig. 60).
Pl. 4. 1: Situation plan of the villa from Mănerău; 2: the ground plan of building I; 3: the ground plan of the so-called “manorial dwelling”, building II; 4: A-B. the two building phases as it was interpreted by J. T. Smith

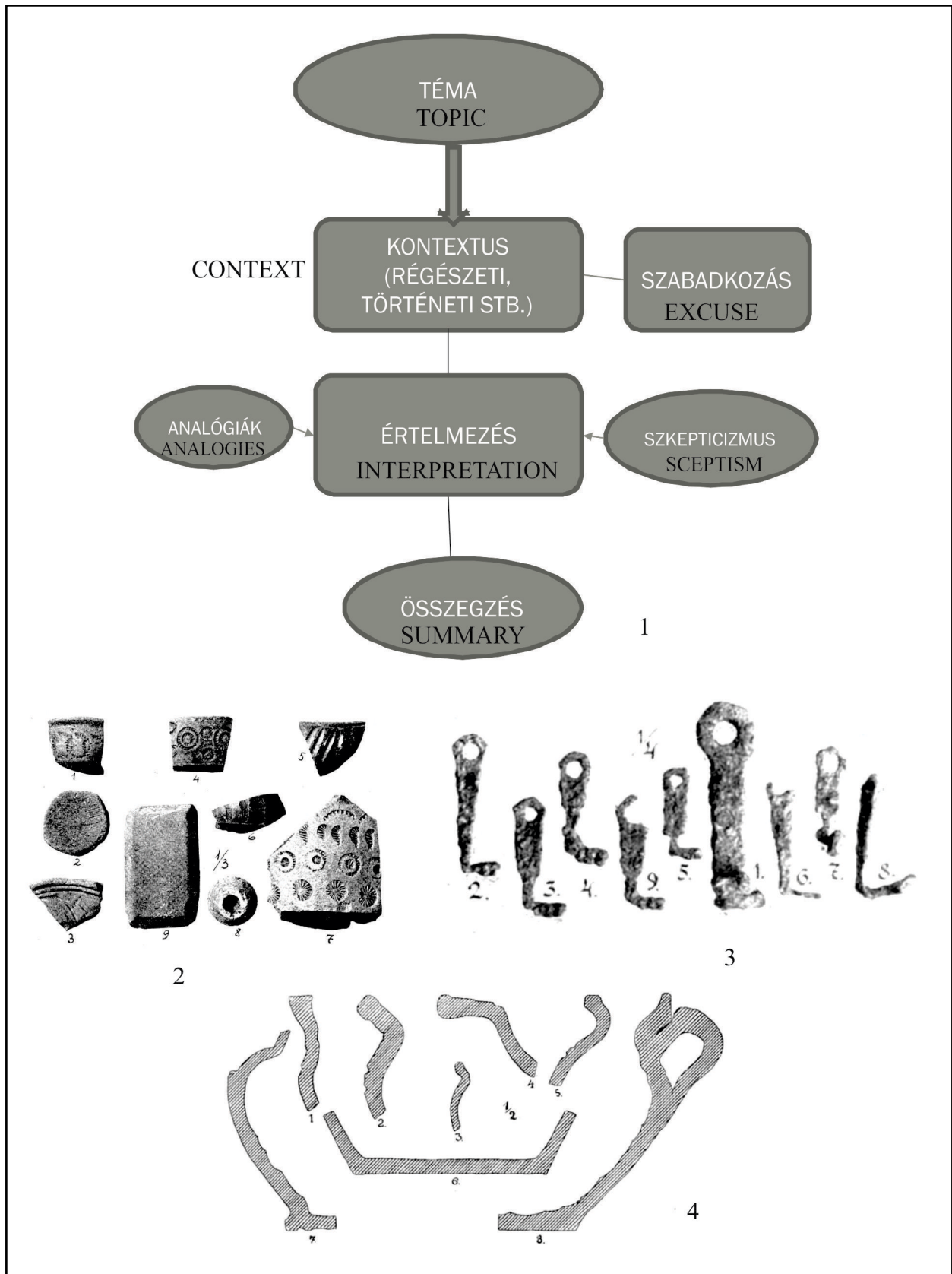
5. tábla 1: A kolozsvár-kistarcsai (apahidai) villa helyszínrajza (BUDAY 1913b, 129, 1. kép);
 2: Az „urasági lakás” alaprajza (BUDAY 1913b, 132, 2. kép); 3.: Az ún. „cselédség lakásának”
 alaprajza (BUDAY 1913b, 145, 13. kép); 4: A kistarcsai villa J. T. Smith
 értelmezése alapján (SMITH 2002, Fig. 59)

Pl. 5. 1: Situation plan of the villa from Apahida-Cluj-Tarcea Mică; 2: The ground plan of the
 “manorial building”; 3: the ground plan of the so-called “house of servants”;
 4: the villa from Apahida as it was interpreted by J. T. Smith

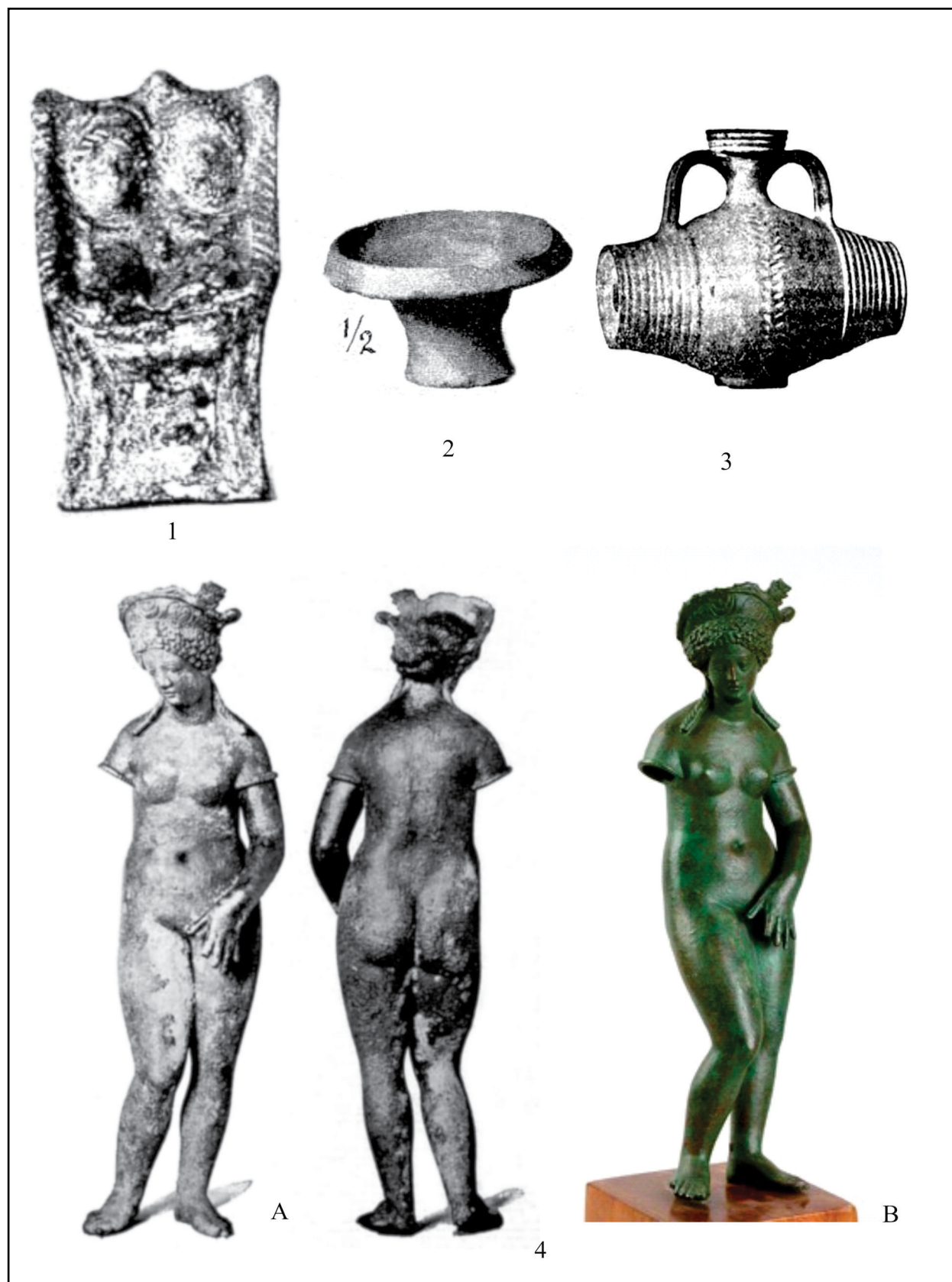

6. tábla 1: A csáki-gorbói villa helyszínrajza (BUDAY 1914a, 1. kép); 2: A feltárt épület alaprajza (BUDAY 1914a, 2. kép); 3: Az ásatás során talált kerámia boltozatcsövek (BUDAY 1914a, 8. kép); 4: A boltozatcsövek tipológiája és technikai rajza (BUDAY 1914a, 12. kép)

Pl. 6. 1: Situation plan of the villa from Gârbou; 2: the groundplan of the unearthed building; 3: ceramic vaulting tubes recovered during excavations; 4: typology and technical drawing of the vaulting tubes

7. tábla 1: Buday Árpád anyagközléseinek és -feldolgozásának rekonstruált módszertana;
 2: az 1913-as porolissumi ásatásokból származó kő- és kerámia kisleletek (BUDAY 1914b, 11. kép);
 3: Az 1909-es porolissumi feltárásból származó kulcsok (BUDAY 1911, 12. kép);
 4: a csákgorbói villából származó agyagedények profilrajzai (BUDAY 1914a, 12. kép)
 Pl. 7. 1: Reconstructed methodology of Buday's small find processing and publishing; 2: Stone and ceramic small finds recovered during the 1913 campaign in Porolissum; 3: bronze keys recovered during the 1909 campaign in Porolissum; 4: section drawings of pottery from the villa at Gârbou

8. tábla 1: A Porolissumból előkerült, trónon ülő istenpárt ábrázoló terrakottaszobor analógiája Apulumból (BUDAY 1911, 9. kép); 2: a kerámia kiégetésénél használt kerámiatárgy az 1909-es porolissumi feltárásokból (BUDAY 1911, 22. kép); 3: hordó alakú kerámiaedény Apulumból (BUDAY 1909b, 301); 4: A-B. Potaissáról származó bronz Venus-szobor Buday korában és most (BUDAY 1909a; ȚEPOSU-MARINESCU 2003)

Pl. 8. 1: An analogy from Apulum for the terracotta statue depicting a divine couple sitting on a throne recovered from Porolissum; 2: Ceramic artifact used during the burning of pottery, recovered during the 1909 campaign in Porolissum; 3: Barrel-shaped ceramic vessel from Apulum; 4: A-B. bronze Venus sculpture from Potaissa in the time of Buday and now